

Inleiding tot het Historisch Onderzoek

Academiejaar 2020-2021

Prof. dr. Anne-Laure Van Bruaene

Dr. Tineke Van Gassen

Inhoudstafel

Inleiding.....	1
Hoofdstuk 1: Het universum van de historicus: van historische fictie tot geschiedwetenschap.....	3
Populaire geschiedenis of historische fictie	3
Publieksgeschiedenis.....	5
Academische geschiedschrijving	7
Kenmerken	7
1. Het kritisch apparaat	7
2. Peerreview.....	8
3. Reputatie publicatiekanaal.....	9
4. Affiliatie en reputatie auteur.....	9
Genres	10
1. Monografie	10
2. Synthese	10
3. Verzamelbundel	11
4. Artikel	11
5. Reviewartikel	11
6. Recensie.....	12
7. Lemma	12
Hoofdstuk 2: Het doel van de historicus: de probleemstelling.....	13
Het onderwerp	13
De probleemstelling	14
Probleemstelling en debat	15
Probleemstelling en de wetenschappelijke tekst.....	17
Hoofdstuk 3: Een web van verwijzingen: het verzamelen van literatuur.....	18
Historische tijdschriften	18
Enkele belangrijke historische tijdschriften	20
Historische bibliografieën.....	21

Gedrukte bibliografieën	22
Bibliografische databanken	24
Goed gebruik van de Universiteitsbibliotheek Gent	27
Zoekstrategieën: fasen bij het verzamelen van literatuur	29
Annex: vierstappenplan bij het verzamelen van literatuur.....	30
Stap 1: Wat zoek ik?	30
Stap 2: Waar zoek ik?	31
Stap 3: Hoe zoek ik?	31
Stap 4: Hoe selecteer en beoordeel ik?.....	32
Algemene tips.....	33
Hoofdstuk 4: De verantwoorde historicus: het kritisch apparaat.....	34
Deontologie van de historicus/a	34
Het kritisch apparaat	36
Voetnoten.....	36
Bibliografie.....	39
Afkortingen.....	39
Hoofdstuk 5: De historicus 2.0: digitale tools.....	41
JSTOR	41
Persée	42
Cairn	42
Google Books.....	43
Google Scholar.....	45
Academia.edu.....	45
Wikipedia.....	46
Annex: Zotero	47
Hoofdstuk 6: Zoeken naar de bronnen: introductie bronnenheuristiek	49
Bronnentypes en bewaarplaatsen	49
Het archiefwezen	50
Terminologie.....	50
Bewaarplaatsen	51

Nationale overheidsarchieven	51
Lokale overheidsarchieven.....	53
Private/particuliere archieven.....	54
Het bibliotheekwezen	55
Terminologie.....	55
Bewaarplaatsen	55
Musea, cinemateken, discotheken.....	56
Editie en facsimile.....	56
De digitale ontsluiting van bronnen	57
Digitale repertoria van bronnen.....	57
Digitale toegangen tot handschriften	58
Digitale toegangen tot gedrukte bronnen.....	58
Digital Libraries.....	60
Digital libraries met een nationale of regionale logica.....	61
Digital libraries met een supranationale logica.....	62
Hoofdstuk 7: De mondelinge historicus: mondelinge presentatietechnieken.....	63
Hoe bereid ik mijn mondelinge presentatie voor?.....	63
Hoe trek ik de aandacht van het publiek?.....	64
Hoe ziet een goede PowerPointpresentatie eruit?.....	64
Welke houding neem ik aan?	66
Hoe sluit ik af op een goede manier?.....	66
Hoe ga ik om met zenuwen tijdens een presentatie?.....	66
Waaraan storen docenten zich tijdens een mondelinge presentatie van een student?	66
Feedback	67

Inleiding

Wat is een historicus/a? Het antwoord lijkt vanzelfsprekend: iemand die het verleden – ver of nabij – beter kent dan de doorsnee sterveling. Wie daar verder over nadenkt, botst al snel op een aantal problemen. Wat is kennis van het verleden? Gaat het enkel om de grote mannen en hun daden, de veldslagen, triomfen en nederlagen? Of willen we ook het dagelijkse leven van gewone mannen en vrouwen kennen en inzicht krijgen in bredere patronen? Hoe verwerven we kennis of, met andere woorden, hoe bevragen we op een juiste manier het verleden? Gaan we daarvoor braafjes te rade bij oude professoren of in stoffige boeken, of stellen we zelf nieuwe prikkelende vragen? Hoe dragen we kennis en inzichten aan anderen over? Doen we dat zonder veel acht te slaan op de vorm, of brengen we een wetenschappelijk verantwoorde uiteenzetting volgens de regels van de kunst?

Hoewel kennis belangrijk is, zal snel blijken dat de Opleiding Geschiedenis de vaardigheden om tot kennis en inzicht te komen vooropstelt. Deze vaardigheden worden geleidelijk aan ingeoefend. In de Bachelor wordt zeer groot belang gehecht aan de verschillende Historische Praktijk-vakken (HP1, HP2, HP3 in de respectievelijke Bachelor-jaren). Daarin worden geschiedenisstudenten verwacht met een steeds grotere mate van zelfstandigheid concreet en welomlijnd bronnen- en literatuuronderzoek te verrichten. Voor wie doorstroomt naar de Master Geschiedenis wacht daar de ultieme uitdaging: de Masterscriptie. Dit behoorlijk lijvig boekwerk is het resultaat van een zelfstandig onderzoek op basis van originele bronnen en literatuur. Wie met succes een Masterscriptie heeft geschreven, mag zich een volleerd historicus/a noemen.

Met het oog op deze praktische opdrachten (inclusief taken in andere niet-genoemde vakken), dient de beginnende historicus/a een aantal basisvaardigheden te verwerven. Deze worden geïntroduceerd in dit vak 'Inleiding tot het Historisch Onderzoek', maar zullen verder worden ingeoefend in de HP1-oefeningen. De band tussen deze verschillende opleidingsonderdelen is dus essentieel. Deze basisvaardigheden zijn:

1. Het kunnen maken van een onderscheid tussen wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke geschiedschrijving
2. Het kunnen stellen van de juiste vragen en het kunnen formuleren van een goede probleemstelling
3. Het kunnen verzamelen van relevante literatuur en bronnen
4. Het correct kunnen annoteren of, met andere woorden, het beheersen van het kritisch apparaat (bibliografie, voetnoten)
5. Het kunnen schriftelijk en mondeling rapporteren in een correcte, wetenschappelijke taal
6. Het kunnen omgaan met digitale tools voor historici

Sinds de geschiedwetenschap een professionele discipline is geworden in de loop van de negentiende eeuw zijn de vijf eerste basisvaardigheden in wezen onveranderd gebleven. Toch is ook de geschiedwetenschap een discipline in beweging. De grootste uitdaging is de **digitalisering**. Deze biedt de hedendaagse historicus/a een voorheen ondenkbare en vaak ongebreidelde toegang tot informatie. Het vergt echter een grote kritische zin om het kaf van het koren te kunnen scheiden en

digitale media op een wetenschappelijk verantwoorde manier te gebruiken. Om deze redenen besteedt dit vak hier grote aandacht aan.

We willen ook benadrukken dat **taal** het belangrijkste instrument is van de historicus/a. Schrijven is een kwestie van spelling, grammatica en woordenschat, maar ook van veel meer dan dat. Een wetenschappelijke tekst heeft een specifieke interne logica en structuur. Ook dat kan je leren. Dit vak biedt de basis, maar nodigt ook uit tot voortdurende oefening en vervolmaking in de HP-vakken. De experts van Taalonthaal (<http://www.taalonthaal.ugent.be>) ondersteunen ons en jullie hierin.

‘Inleiding tot het Historisch Onderzoek’ koppelt theorie aan praktijk. Om de genoemde basisvaardigheden in te oefenen en het historisch bedrijf meer tastbaar te maken, word je verwacht voor dit vak een aantal opdrachten uit te voeren. Sommige kunnen onder begeleiding in de les zelf worden uitgevoerd, andere moeten zelfstandig worden gemaakt. Dit weerspiegelt zich in de beoordeling voor dit vak. Slechts de helft van de punten kan je verdienen op het examen. Dit betekent dat de permanente evaluatie behoorlijk zwaar weegt. Om die reden verwachten wij aanwezigheid in de les en zijn er een aantal verplichte activiteiten. Omdat ook stiptheid een van de goede eigenschappen is van de volleurde historicus/a, gaan wij bovendien zeer strikt om met de deadlines voor opdrachten.

Wij verwachten veel van jou. Daar staat tegenover dat jij steeds een beroep kan doen op ons bij vragen en onzekerheden. Op het Digitaal Platform Historische Praktijk (<http://www.heuristiek.ugent.be>, pagina IHO) bieden we naast de links die in de lessen ter sprake komen, ook extra oefeningen en webtutorials aan. Je kan ons ook rechtstreeks contacteren: via ‘Discussies’ op Ufora, via email, via de spreekuren van de onderwijsbegeleiders en praktijkassistenten of gewoon door een eenvoudige vraag tijdens of na de les.

21 september 2020

Prof. dr. Anne-Laure Van Bruaene, titularis en hoofdlesgever

Dr. Tineke Van Gassen, onderwijsbegeleider en contactpersoon

Assistentie, verbetering en feedback:

Pieter De Coene

Thomas Jacobs (stijlgids)

Marijke Kooijmans

Melina Reintjens

Davy Verbeke (Zotero)

Matthijs Zoeter

Hoofdstuk 1: Het universum van de historicus: van historische fictie tot geschiedwetenschap

Mensen zijn gefascineerd door het verleden. Of het nu gaat om de verhalen over vroeger van een geliefde grootmoeder of grootvader of over een veel verderaf gelegen verleden van Romeinen, Vikings of dames met ingesnoerde wespentailles, steevast brengen ze onze verbeelding in beweging. De band met de historische realiteit is niet altijd even sterk. Hoe vaak merkt iemand in de media niet op dat een praktijk middeleeuws is, zonder dat iemand zich ooit lijkt af te vragen of er in de middeleeuwen effectief jonkvrouwen met kuisheidsgordels of terroristen met lange baarden rondliepen. Het is uiteraard de taak van de historicus/a om verder te kijken dan de verbeelding en om waarheid en verdicthting van elkaar te scheiden. Daarvoor is het allereerst van belang om een goed inzicht te hebben in historische genres en om wetenschappelijke teksten van niet-wetenschappelijke teksten te kunnen onderscheiden. In wat volgt maken we een onderscheid tussen populaire geschiedenis (of historische fictie), publieksgeschiedenis en academische geschiedenis. De grenzen zijn niet altijd even ondubbelzinnig te trekken en het blijft de opdracht van de historicus/a om steeds kritisch en alert te zijn.

Populaire geschiedenis of historische fictie

Lang voor van een professionele geschiedwetenschap sprake was, was historische fictie al een populair genre. De Bourgondische hertogen waren gek op ridderverhalen die zich afspeelden in een gemythologiseerd verleden, bijvoorbeeld ten tijde van de Trojanen of van keizer Karel de Grote. De **historische roman** is wellicht het meest voor de hand liggende voorbeeld van historische fictie. Bekend zijn vooral de grote namen uit de negentiende eeuw als Sir Walter Scott (1771-1832, *Ivanhoe*), Victor Hugo (1802-1885, *Notre-Dame de Paris*) en Alexandre Dumas (1802-1870, *Les Trois Mousquetaires*, *Le Comte de Monte-Cristo* en *La Reine Margot*). Maar er zijn natuurlijk ook vele meer recente voorbeelden te geven zoals *Het Parfum* (1985) van Patrick Süskind. *Het Parfum* is een goed voorbeeld omdat het voor iedereen duidelijk moet zijn dat, hoewel het verhaal zich afspeelt in de historische setting van achttiende-eeuws Frankrijk, de plot over een moordzuchtige weesjongen met een bijzonder ontwikkeld reukorgaan allesbehalve realistisch is.

De historische roman heeft in de twintigste eeuw ook het nieuwe medium van de **bioscoopfilm** sterk beïnvloed. Sommige historische romans (zoals alle hierboven genoemde voorbeelden, zie www.imdb.com) zijn verfilmd of soms zelfs tot animatiefilms bewerkt. Het medium van de film biedt de mogelijkheid om het verleden visueel te verbeelden met decors, kostuums en speciale effecten. Ook het meer recente verleden wordt zo 'tot leven gewekt', denk maar aan de ontelbare films over de Tweede Wereldoorlog of over de Vietnamoorlog. Een vroeg en in filmhistorisch perspectief bijzonder belangrijk voorbeeld is *Pantserkruiser Potemkin* (1925) van Sergei Eisenstein waarin een munterij tegen de Russische tsaar uit 1905 wordt gefictionaliseerd. *Potemkin* was bedoeld als een communistische propagandafilm, maar de beelden waren zo krachtig dat Stalin vreesde dat het

mensen zou aanzetten zich tegen zijn eigen regime te keren. Hij verbood de film daarom tijdelijk in de Sovjet-Unie.

De genres van de historische roman en de historische film hebben meer recent ook navolging gekregen in zeer succesvolle **tv-series** en **games**. Of het nu gaat om *Rome*, *The Borgias*, *The Tudors*, *Downton Abbey* of *Boardwalk Empire*: het historisch kader wordt in tv-series doorgaans gebruikt om een ingewikkelde plot te introduceren, de vaak complexe relaties tussen de personages met meer verve neer te zetten en ook wel behoorlijk wat seks en geweld op het kleine scherm te brengen. De mate waarin de encensering in dergelijke series historisch correct is – met name geloofwaardige decors, kostuums en gebruiken – hangt vaak af van de al dan niet betrokkenheid van historici. Het is daarom interessant eens naar de aftiteling van deze series te kijken, maar uiteraard is ook de ene historicus de andere niet. Historische games bieden nog wat meer dan bioscoop of tv. Niet alleen zijn de decors vaak adembenemend mooi, ook krijg je als gamer de kans om als het ware echt in zo'n virtuele wereld te duiken en je dus even in andere tijden te wanen.

Heel populair is tegenwoordig ook de historische **re-enactment**. Groepen van enthousiastelingen komen in hun vrije tijd bijeen om in de huid te kruipen van historische personages zoals Romeinen, Vikings, middeleeuwse ridders, napoleontische soldaten, geallieerden en SS'ers, en zelfs hippies. Geregeld worden evenementen gehouden, zoals de jaarlijkse meeting in België van *Historia Mundi* (<http://www.historia-mundi.be/>) waarop als het ware een reis door de wereldgeschiedenis aan het publiek wordt getoond.¹ Re-enactment is in feite geen nieuw fenomeen. Stoeten en optochten met historische personages hebben een lang verleden met een hoogtepunt in de negentiende eeuw. Toen organiseerden de nationale staten historische stoeten om de brede bevolking te laten proeven van het 'eigen' verleden en zich zo te identificeren met de nieuwe staatsverbanden. Vandaag de dag heeft de re-enactment een nieuw leven (los van het staatsnationalisme) gekregen door de sociale media die mensen met gelijke interesses verbinden. Sommige groepen drijven deze hobby nog iets verder door aan '**living history**' te doen, waarbij een hele levensstijl wordt nagebootst en ontzettend veel belang wordt gehecht aan historische details zoals de juiste kledij (tot het ondergoed toe), het juiste eetgerei, juiste omgangsvormen etc.

Wat hebben nu al deze vormen van populaire geschiedenis gemeen? Meestal gaat het om een praktijk van niet-historici, gericht op een groot publiek. Geschiedenis is hier een vorm van vermaak, van sensatie ook, in de goede zin van het woord. De consumenten van het verleden willen proeven van een spannend verhaal, ze willen zich identificeren met bekende of onbekende historische figuren en ze willen een andere, meer kleurrijke realiteit beleven. Een fictioneel verleden biedt mensen een kans om even uit het saaie en vaak verdrietige heden te stappen; het gaat dus om een vorm van escapisme. Is daar iets verkeerd mee? Uiteraard niet, en ook historici mogen van historische fictie genieten! Aangezien het om een genre met eigen conventies gaat, waarin de wetenschappelijke waarheid niet aan de orde is, hoeven historici ook niet met opgeheven vingertje alle fouten uit romans, films of series te halen. Heeft populaire geschiedenis of historische fictie dan geen enkele relevantie voor de academische geschiedschrijving? Jawel, romans als *Ivanhoe* (1820), films als *Pantserkruiser Potemkin* (1925), series als *Game of Thrones* (2011-...), games als *Assassin's Creed* (2007-...), en historische re-enactments zijn geweldige bronnen om te weten te komen hoe mensen op een bepaald moment in de geschiedenis naar het verleden kijken, net zoals middeleeuwse

¹ Een internationale koepelvereniging voor re-enactment is The Society for Creative Anachronism (www.sca.org).

ridderromans dat zijn. Maar ze vertellen ons doorgaans heel weinig over hoe het er in dat verleden werkelijk aan toe ging en nog minder over oorzaken, gevolgen en patronen...

Publieksgeschiedenis

Publieksgeschiedenis (of 'public history') zit tussen de populaire geschiedenis en de academische geschiedenis in. De publieksgeschiedenis streeft in principe historische waarheid na, maar communiceert deze in vormen die vaak verwant zijn aan de populaire geschiedenis. De nadruk ligt op informatie en educatie van een breed publiek, waarbij niet zozeer de historische waarheid *an sich* van tel is maar wel de lessen die we uit het verleden (zouden) kunnen trekken. Een eenvoudig verhaal geniet daarom de voorkeur boven een ingewikkelde analyse. Opnieuw kan gedacht worden aan oudere voorbeelden zoals de geschiedenisboeken die kinderen al in de vroegmoderne tijd kregen voorgeschoteld of de bouw van nationale historische musea in de negentiende eeuw.

Historische musea zijn inderdaad de meest evidente voorbeelden. In de afgelopen jaren werden er in België een groot aantal geopend of vernieuwd zoals Le Grand Curtius in Luik (2009), STAM in Gent (2010), MAS in Antwerpen (2011), Kazerne Dossin in Mechelen (2011), In Flanders Fields in Ieper (2012), Red Star Line Museum in Antwerpen (2013), Memorial Museum Passchendaele 1917 in Zonnebeke (2013) en Museum aan de IJzer in Diksmuide (2014). Ze zijn gewijd aan de lokale geschiedenis, aan de herinnering aan de Eerste en Tweede Wereldoorlog en aan het verhaal van de overzeese emigratie. In tegenstelling tot de oudere, 'stoffige' musea staat de beleving centraal. Het STAM (of Stadsmuseum Gent) biedt bijvoorbeeld de mogelijkheid via gedigitaliseerd historisch kaartenmateriaal de eigen straat terug te traceren tot in de zestiende eeuw. In Flanders Fields laat je de verhalen meevolgen van gewone mensen die de 'Groote Oorlog' hebben beleefd. In de meeste gevallen waren academische historici betrokken bij de conceptie van deze musea, al gebeurde dit niet altijd zonder slag of stoot. Zoals gezegd zijn academische historici meer geïnteresseerd in diepgaande analyse, terwijl publiekshistorici houden van een sterk verhaal.

Je hoeft voor geschiedenis je luie zetel ook niet uit te komen. De **historische documentaire** is een populair genre dat in vele vormen bestaat. Vele documentaires richten zich op de meer recente geschiedenis en maken gebruik van historische filmopnames of mondelinge getuigenissen. Mondelinge getuigenissen van bejaarde plattelandsdokters vormden bijvoorbeeld het uitgangspunt in de populaire VRT-reeks *Meneer Dokter* (2009). In *Ten Oorlog* (2013) stapten drie jonge reporters de frontlijn uit WOI af. Minder vaak wordt ook het verderaf gelegen verleden behandeld. In zulke documentaires staat doorgaans een verteller centraal die historische sites bezoekt, soms aangevuld met interviews met experts of korte ensceneringen. De Britse BBC heeft daar een goede reputatie in opgebouwd, met prestigieuze reeksen zoals *A History of Britain* (2000-2002). *A History of Britain* werd gepresenteerd door Simon Schama, een gerespecteerde universiteitsprofessor (Columbia University, New York) die zo een tv-ster is geworden. Meer recent, nam hij in *The Story of the Jews* (2013) de geschiedenis van het jodendom onder handen. Een beetje vergelijkbaar is het succes van Geert Mak's *In Europa* (2007-2008). Geert Mak is een Nederlandse journalist en essayist die zijn gelijknamige boek over een reis (ook in letterlijke zin) door de twintigste-eeuwse geschiedenis van Europa bewerkte tot een reeks voor de Nederlandse zender VPRO. Mak heeft geen opleiding tot historicus genoten maar kreeg wel brede erkenning voor zijn historisch werk.

Sommige boeken worden bewerkt tot documentaires en vice versa. Meer algemeen hebben **publiekshistorische boeken** vaak een groot succes en worden ze in ieder geval veel breder gelezen dan puur academische studies. Op zich is daar niets verkeerd mee, maar de historicus/a dient wel een gepaste afstand te bewaren. Boeken zonder – of met een zeer beperkt – kritisch apparaat (zie verder) worden niet beschouwd als wetenschappelijke literatuur en horen in de regel dus niet thuis in papers van geschiedenisstudenten. Aangezien dergelijke boeken voor een ruimer publiek in tegenstelling tot historische fictie wel een waarheidsclaim bevatten, mogen historici bovendien best kritisch omgaan met de inhoud. Dat geldt net zo goed voor historische musea en historische documentaires: historici hebben de plicht de historische juistheid en samenhang te bevragen.²

Een relatief nieuw fenomeen is de **historische website**. Deze websites komen voor in alle maten en vormen en het is dus niet zo gemakkelijk het kaf van het koren te scheiden. Je kan als regel stellen dat websites onderhouden door universitaire vakgroepen, musea en andere wetenschappelijke instellingen het meest betrouwbaar zijn. Je moet je echter ook telkens afvragen wat het doel van de website is. Een illustratief voorbeeld is www.westhoekverbeeldt.be die door een officiële instantie – de erfgoedcel van de gemeentes Heuvelland, Ieper, Langemark-Poelkapelle, Mesen, Poperinge, Vleteren en Zonnebeke – is opgezet. Deze site biedt gedigitaliseerd fotomateriaal aan dat iets vertelt over het leven, werken, ontspannen etc. in de Westhoek in de twintigste eeuw. Hieraan werken zowel professionelen als vrijwilligers mee. Er wordt ook een beroep gedaan op het publiek via ‘crowdsourcing’: iedereen die iemand herkent op de foto’s kan online voor alle bezoekers zichtbare opmerkingen toevoegen. Dat zorgt voor veel nieuw materiaal en een grote betrokkenheid van het publiek, maar het betekent ook dat vele gegevens niet gefilterd of gecontroleerd zijn en er dus geen garantie op juistheid is. ‘Crowdsourcing’ ligt trouwens ook aan de basis van het ieder bekende Wikipedia. Ook dit platform kan enkel met de grootst mogelijke kritische zin worden gebruikt!³

Publieksgeschiedenis is dus een term die vele ladingen dekt. In toenemende mate wordt het begrip evenwel voorbehouden voor een welomschreven professionele praktijk van academisch gevormde historici. Deze publiekshistorici willen geschiedenis op een wetenschappelijk verantwoorde manier naar de brede samenleving vertalen. Je zou kunnen stellen dat het een vorm van ‘toegepaste’ academische geschiedenis betreft. Het kan gaan om de vertaling van de inzichten van de geschiedwetenschap naar een breed publiek (geschiedenishandboeken voor het middelbaar onderwijs, historische musea, historische herdenkingen...) maar ook om de inzet van historische kennis in de ondersteuning van beleid. Zo werden in Nederland historici geëngageerd in de recente onderzoekscommissies die het kindermisbruik binnen de katholieke kerk dienden te documenteren. Ook worden historici soms gevraagd via bronnenonderzoek meer duidelijkheid te verschaffen over bodemvervuiling (welke fabrieken waren gevestigd op een bepaalde site en welke producten gebruikten zij?), alvorens tot sanering over te gaan. Aan de eigen Vakgroep Geschiedenis is het Instituut voor Publieksgeschiedenis verbonden (www.ipg.ugent.be) dat de expertise in publieksgeschiedenis bundelt. Een goed voorbeeld van een academisch ondersteund project gericht op een breder publiek is UGentMemorie (www.ugentmemorie.be) dat de geschiedenis van en herinnering aan de Universiteit Gent op een aantrekkelijke manier presenteert.

² Zie bijvoorbeeld “Het Rijksmuseum als historisch museum,” *BMGN-Low Countries Historical Review* 129, nr. 1 (2014): 134-80; “Historische televisieproducties,” *BMGN-Low Countries Historical Review* 130 nr. 1 (2015): 85-119.

³ Zie hoofdstuk 5 en de webtutorial over Wikipedia op het Digitaal Platform Historische Praktijk.

Academische geschiedschrijving

Kenmerken

Wat academische geschiedenis is, leer je natuurlijk niet alleen in dit vak. Je hele opleiding is er aan gewijd. In Bachelor 1 zijn ook vakken als 'Historische Kritiek' en 'Historische Praktijk' essentieel. In een notendop kan je stellen dat professionele historici steeds vertrekken vanuit een heldere probleemstelling (zie hoofdstuk 2), op zoek gaan naar geschikte bronnen (zie hoofdstuk 6) en geschikte literatuur (zie hoofdstuk 3) die ze kritisch bevragen en correct presenteren via het kritisch apparaat (zie hoofdstuk 4) als onderdeel van een adequate wetenschappelijke tekst (zie de taalmodule). Onder bronnen (ook soms benoemd als *primaire bronnen*) verstaan we alle geschreven en gedrukte teksten, materiële objecten, visuele voorstellingen, mondelinge overleveringen etc. die door de historicus/a rechtstreeks worden bestudeerd en bevraagd. Onder literatuur (ook soms benoemd als *wetenschappelijke literatuur* of *secundaire bronnen*) verstaan we alle wetenschappelijke studies geschreven door historici (of andere menswetenschappers etc.).

Publieksgeschiedenis legt vaak de nadruk op een sterk verhaal. Dat hoeft niet afwezig te zijn in de academische geschiedschrijving, belangrijker zijn hier echter analyse en synthese met uitgesproken aandacht voor methode en het bredere historische debat. En uiteraard zijn in tegenstelling tot de populaire geschiedenis geloofwaardigheid en accuratesse essentieel. Belangrijke genres (zie hieronder) zijn de monografie, de synthese, de verzamelbundel, het tijdschriftartikel, het reviewartikel, de recensie en het lemma. Het gaat hier telkens om gepubliceerde (of uitgegeven) teksten, die dus in gedrukte en/of digitale vorm beschikbaar zijn voor de academische gemeenschap. Maar hoe onderscheid je een wetenschappelijke monografie van een geschiedenisboek met geen of beperkte wetenschappelijkheid? Of hoe beoordeel je of een tijdschriftartikel wel voldoet aan wetenschappelijke standaarden als je eigenlijk maar heel weinig afweet van het onderwerp? Hieronder sommen we de belangrijkste criteria op:

1. Het kritisch apparaat

Een historische tekst kan enkel als wetenschappelijk worden beschouwd als deze beschikt over een kritisch apparaat of, met andere woorden, een verantwoording van bronnen en literatuur. Enkel zo kan de auteur een dialoog aangaan met andere historici. Deze kunnen controleren of de auteur wel de juiste bronnen en literatuur heeft geconsulteerd en niets over het hoofd heeft gezien. Zij kunnen ook nagaan of de auteur zijn/haar bronnen en literatuur op een correcte manier gebruikt, citeert en interpreteert. Bovendien kunnen collega's die geïnteresseerd zijn in het onderwerp op basis van de verwijzingen dezelfde bronnen en literatuur raadplegen en zo eventueel een nieuw onderzoek opzetten. Het kritisch apparaat is dus het fundament van elke wetenschappelijke tekst en van het historisch debat. (Sommige historici beweren dat ze enkel de voetnoten lezen, maar dat raden we nu ook weer niet aan.)

Het kritisch apparaat bestaat concreet uit voetnoten (of eindnoten) en/of een bibliografie (dit wordt meer uitgebreid toegelicht in hoofdstuk 4). Voetnoten staan onderaan de pagina, eindnoten aan het einde van een hoofdstuk, artikel of boek. Zowel voetnoten als eindnoten verwijzen op een uniforme

wijze naar bronnen en/of literatuur of lichten details toe. De bibliografie staat vooraan of achteraan een boek (soms ook achteraan een artikel) en is een systematisch geordende lijst van alle gebruikte bronnen en literatuur. Het genre van de tekst bepaalt of enkel voetnoten (of eindnoten), enkel een bibliografie, of een combinatie van noten en bibliografie worden gebruikt (zie hieronder bij 'Genres'). De geplogenheden van een wetenschappelijke uitgeverij, een wetenschappelijk tijdschrift etc. kunnen hier ook een rol in spelen.

2. Peerreview

De aanwezigheid van een kritisch apparaat is natuurlijk nog geen garantie voor de betrouwbaarheid van een tekst. Daarom wordt tegenwoordig de 'peerreview' ontzettend belangrijk geacht. Een 'peer' is een gelijke. 'Peerreview' betekent dus zoveel als beoordeling door gelijken, met name vakgenoten. Collega-historici gaan na of een wetenschappelijke bijdrage aan een aantal criteria beantwoordt. Is het onderzoek origineel? Zijn de probleemstelling en methodologie adequaat en worden ze voldoende geëxpliciteerd? Worden de bronnen en de literatuur op een goede manier gebruikt en geciteerd? Is de conclusie duidelijk en relevant? In essentie bestaan er twee vormen van peerreview: voor of na de publicatie van een tekst.

Peerreview vooraf betekent dat als een auteur een manuscript ter publicatie aanbiedt aan een uitgeverij of een tijdschrift, vakgenoten nagaan of het daarvoor wel in aanmerking komt. Eerst en vooral is er de redactie van een tijdschrift, een uitgeverij of een boekenreeks. De redactie is een groep vakgenoten die regelmatig bijeenkomt om aangeboden manuscripten te beoordelen. Als ze een tekst niet geschikt acht (omdat deze niet aan hogergenoemde criteria beantwoordt, maar ook omdat deze niet bij het profiel van het tijdschrift, de uitgeverij of de reeks past), kan de redactie meteen neen zeggen. Ze kan ook meteen ja zeggen, of eerst enkele inhoudelijke of vormelijke aanpassingen vragen. De meeste wetenschappelijke redacties maken echter ook gebruik van anonieme referenten in een systeem van 'blind review' of 'double blind review'. Deze referenten zijn eveneens vakgenoten die bovendien specialist ter zake zijn van het onderwerp van het manuscript en daarom door de redactie worden geconsulteerd. 'Blind review' betekent dat de auteur niet te weten komt welke referent zijn/haar manuscript heeft beoordeeld. Zo kan de referent vrijuit een oordeel vellen, zonder zich eventueel de rancune van de auteur op de hals te halen. In het geval van 'double blind review' weet de referent bovendien zelf niet wie de auteur is van wie hij/zij het manuscript beoordeelt, zodat ook de reputatie van de auteur geen rol speelt in de beoordeling.

Ook nadat een tekst is gepubliceerd, kan peerreview worden toegepast. Boeken (monografieën, syntheses, verzamelbundels) worden kritisch besproken in recensies (zie hieronder). Voor tijdschriftbijdragen bestaan er geen recensies. Wel geven auteurs van latere bijdragen vaak hun appreciatie over eerdere artikels (en boeken) over hetzelfde onderwerp. Recensies hebben het voordeel dat ze behoren tot het publieke domein en dus door iedereen die wat moeite doet kunnen worden gelezen. Of gebruik is gemaakt van peerreview vooraf kan je te weten komen door het colofon van een tijdschrift of boek of de redactieregels op de website van een tijdschrift of uitgeverij te raadplegen.

3. Reputatie publicatiekanaal

De academische wereld is heel competitief. Niet alleen wil iedereen zijn of haar teksten in druk zien verschijnen, men wil dat liefst ook doen bij een zo'n goed mogelijke uitgeverij of in een zo'n goed mogelijk tijdschrift. Maar wat is goed? Eerst en vooral speelt specialisatie natuurlijk een rol. Het heeft weinig zin om een bijdrage over de landbouweconomie in de vroege middeleeuwen te publiceren in *The Journal of the History of Sexuality*. Bovendien vinden vele historici het terecht belangrijk te publiceren voor de eigen taalgemeenschap, vooral als het over thema's gaat die een breed lokaal/regionaal/nationaal publiek aanspreken zoals bijvoorbeeld de geschiedenis van de collaboratie in Vlaanderen. Het Engels wordt echter steeds belangrijker als taal van de wetenschap, ook van de historische wetenschap.

De reputatie van een publicatiekanaal is ook erg belangrijk. Dit hangt samen met het vorige punt. Goede tijdschriften hanteren een uitgebreide peerreview en zijn streng. Men spreekt tegenwoordig over 'A1'-tijdschriften die omwille van hun reputatie (streng peerreview, internationale reikwijdte, lange staat van dienst...) een hogere status genieten. Voorbeelden van breed georiënteerde historische tijdschriften met een zeer hoge status zijn *American Historical Review* (VS), *Annales (Histoire, Sciences Sociales)* (F) en *Past and Present* (VK) (zie ook hoofdstuk 3). Aangezien zij heel wat kopij krijgen toegestuurd, kunnen ze heel selectief zijn en enkel de beste bijdragen publiceren, wat uiteraard hun reputatie verder versterkt.

Ook bij wetenschappelijke uitgeverijen speelt reputatie een rol. Hier kan een onderscheid worden gemaakt tussen academische uitgeverijen die – minstens in naam – aan een universiteit zijn verbonden zoals Cambridge University Press en Oxford University Press, en commerciële uitgeverijen die echter wel hoge wetenschappelijke standaarden hanteren zoals Brepols en Brill. Over het algemeen speelt het marktprincipe ook mee en maken onderwerpen waarvoor men een kleinere afzet verwacht minder kans, los van de kwaliteit van de tekst. Zo zal een monografie over het culturele leven in een kleine Brabantse stad minder kans maken dan een gelijkaardig werk over Londen of Parijs. De reputatie van een publicatiekanaal is nooit een absolute garantie op goed wetenschappelijk werk, maar ze garandeert wel het gebruik van wetenschappelijke standaarden zoals (double) blind peerreview.

4. Affiliatie en reputatie auteur

Tot slot kan ook naar de affiliatie van de auteur worden gekeken. Van een auteur verbonden aan een universiteit of een andere wetenschappelijke instelling kan verwacht worden dat hij/zij de regels van de kunst beheerst. Zijn of haar reputatie kan nog worden versterkt door vorige publicaties of prijzen. Dit is geen absoluut criterium. Ook niet-academische auteurs kunnen wetenschappelijke teksten schrijven, uiteraard op voorwaarde dat ze een goed kritisch apparaat hanteren en de regels van de peerreview respecteren. In omgekeerde zin is een academische historicus/a ook niet gelijk aan God. We kunnen stellen dat hij/zij het meest betrouwbaar is binnen zijn/haar domeinexpertise. Zo kunnen de hoge status en het charisma van Simon Schama niet verhullen dat hij zinniger dingen te vertellen heeft over de zeventiende eeuw (waarover hij als academisch historicus een belangrijke expertise heeft opgebouwd) dan over de vroege Keltische bewoning van Groot-Brittannië.

Genres

Academische geschiedenis vindt nog steeds haar belangrijkste uitdrukking in gedrukte teksten. In toenemende mate worden deze teksten ook gedigitaliseerd, soms gelijktijdig met maar vaak enige tijd na de publicatie in gedrukte vorm. Een klein deel verschijnt enkel in digitale vorm (zie ook hoofdstuk 3), al neemt dat aandeel snel toe. Grosso modo kunnen we een onderscheid maken tussen boeken, hoofdstukken in boeken, artikels in tijdschriften en lemmata in naslagwerken. Ook deze kunnen verder worden opgedeeld. De hieronder genoemde genres zijn niet altijd even eenduidig van elkaar te onderscheiden, maar een (niet-exhaustief) overzicht helpt wel om inzicht te krijgen in het veld. De beschrijvingen hier zijn natuurlijk vrij abstract. Neem de voorbeelden uit de lessen erbij en, nog veel belangrijker, grasduin zelf in de universiteitsbibliotheek.

1. Monografie

De historische monografie is een boek met doorgaans één auteur. Het gaat om een omvangrijke studie waarvoor de auteur heel wat bronnenmateriaal heeft geconsulteerd, vaak bronnen die door andere auteurs nog niet grondig werden bestudeerd. Deze bronnen heeft hij/zij geselecteerd in functie van een uitgewerkte probleemstelling die wordt gepresenteerd in de inleiding en die wordt beantwoord in de conclusie. De analyse van de bronnen is ingebed in een kritische lezing van de literatuur. De auteur van een monografie wordt verwacht alle relevante bronnen en literatuur voor zijn/haar onderwerp te hebben geconsulteerd. Deze bronnen en literatuur worden zorgvuldig aan de lezer gepresenteerd in de voetnoten (soms eindnoten) en de bibliografie. Meestal betreft een monografie een welomschreven casus (bv. de Gentse kunstacademie in de achttiende eeuw), maar tracht de auteur wel een bijdrage te leveren aan bredere debatten (bv. de historische ontwikkeling van het kunstonderwijs).

2. Synthese

Een synthese verschilt van een monografie door haar brede opzet. Een synthese is niet rechtstreeks op bronnen gebaseerd, maar wel op vele kleinere bronnenstudies. Deze voorafgaande bronnenstudies kunnen geschreven zijn door de auteur(s) zelf, maar ook door andere auteurs. De synthese biedt dus als het ware een *state of the art* van een thema: hoe ver staat het historische onderzoek over dit thema en wat zijn de belangrijkste inzichten? De auteur (of soms een collectief van auteurs) neemt doorgaans een duidelijke positie in het historische debat in. Vaak is het notenapparaat beperkter dan in een monografie en wordt gekozen voor een beredeneerde bibliografie: niet alle studies die de auteur gelezen en verwerkt heeft worden opgesomd, maar wel de meest belangrijke, die de lezer verder kunnen oriënteren.

Een handboek is ook een vorm van synthese. Toch raden we in de regel af om handboeken te citeren in papers. Dit wel doen kan je beschouwen als een zwaktebod. Niet verder kijken dan je eigen cursussen getuigt niet echt van een grote inspanning. Handboeken zijn bovendien wel zeer breed van opzet (bv. de middeleeuwen). Over zowat alle onderwerpen is goede meer specialistische literatuur te vinden die toch een zekere synthese beoogt en zo de beginnende onderzoeker kan informeren en oriënteren. Op deze regel zijn wel uitzonderingen. Zo publiceren de grote academische uitgeverijen

‘handbooks’ die in feite eerder als wetenschappelijke syntheses te beschouwen zijn (in plaats van ‘blokcursussen’ voor studenten) en een uitgebreide peerreview hebben doorstaan, bijvoorbeeld *The Oxford handbook of cities in world history*.⁴

3. Verzamelbundel

Historici steken regelmatig de koppen bijeen om te discussiëren over een gemeenschappelijk onderwerp. Dat gebeurt op workshops, colloquia en congressen. Ook op andere manieren communiceren ze rond zo’n thema. Dat leidt regelmatig tot de publicatie van een verzamelbundel, waarin hoofdstukbijdragen worden bijeengebracht. Deze bijdragen zijn doorgaans kleine bronnenstudies. Elke auteur van een hoofdstukbijdrage werkt een casus uit waarvan de probleemstelling bijdraagt tot het bredere debat over het gemeenschappelijke thema. Deze bijdragen zijn ruim gedocumenteerd met voetnoten (soms eindnoten) en bevatten bovendien soms een eigen bibliografie. Soms ook heeft de bundel een gezamenlijke bibliografie. De ‘editors’ of redacteuren van een verzamelbundel zijn één of meerdere historici die het initiatief genomen hebben en verantwoordelijk zijn voor de uitwerking. Zij schrijven ook een inleiding waarin het doel en het tot stand komen van de bundel worden toegelicht. De inleiding biedt daarenboven vaak een korte samenvatting van de verschillende bijdragen en van de gemeenschappelijke vragen en conclusies. Een bijzondere vorm van de verzamelbundel is het themanummer van een tijdschrift. In dat geval wordt de collectie bijdragen als een aparte aflevering van een tijdschrift gepubliceerd.

4. Artikel

Een artikel is een bijdrage in een wetenschappelijk historisch tijdschrift van een of meerdere auteurs. Doorgaans betreft het een beknopte bronnenstudie, waarin een welomschreven casus wordt uitgewerkt (bv. de motieven van West-Vlaamse Oostfrontiers in de Tweede Wereldoorlog). Soms wordt ook een breder methodologisch vraagstuk behandeld (bv. de waarde van egodocumenten voor de geschiedenis van de collaboratie). Een wetenschappelijk artikel heeft echter steeds een afgebakende probleemstelling. De nadruk ligt op een these of een centrale stelling die de auteur(s) wil(len) bewijzen. Een artikel gaat in dialoog met de bestaande literatuur. Een goed artikel draagt daarenboven bij tot een breder historisch debat. Doorgaans is het gedocumenteerd met uitgebreide voetnoten. Onder invloed van de exacte wetenschappen wordt het wetenschappelijk artikel steeds belangrijker in de historische wetenschap. Vaak publiceren historici er belangrijke stellingen en inzichten in die dan later al dan niet worden uitgewerkt in boekvorm.

5. Reviewartikel

Het reviewartikel is een bijzondere vorm van het wetenschappelijk artikel. Hierin presenteert de auteur geen nieuwe casus, maar wordt een overzicht geboden van de recente literatuur over een bepaald thema. De auteur, die uiteraard een specialist in de materie is, informeert de lezer over de lopende debatten en de belangrijkste hypotheses. De auteur geeft daarbij aan welke richting het

⁴ Peter Clark, ed. *The Oxford handbook of cities in world history* (Oxford: Oxford University Press, 2013).

onderzoek volgens hem/haar verder uit zou moeten. De voetnoten zijn hier extra belangrijk omdat hierin alle belangrijke studies over het thema worden vernoemd. Een reviewartikel is een zeer goed startpunt als je een paper moet schrijven over een nieuw onderwerp.

6. Recensie

De recensie werd hogerop reeds vernoemd. Recensies verschijnen in tijdschriften. Het gaat om korte besprekingen van recent verschenen boeken (monografieën, syntheses, verzamelbundels). Een kenner van het thema beoordeelt het werk van zijn collega('s). Een goede recensie gaat een soort polemiekt aan met de auteur: zijn de uitgangspunten, stellingen en methodes wel te verantwoorden? Is het bronnengebruik wel adequaat? Wat leren de conclusies ons nu werkelijk bij? Dit gebeurt doorgaans op een beleefde toon: een polemiekt hoeft niet te verzanden in een scheldpartij. In principe kan de auteur van het besproken werk een recht op antwoord eisen, maar dat gebeurt zelden.

7. Lemma

Het lemma in een lexicon of naslagwerk verschilt van de hierboven besproken genres. Bij een lemma ligt de nadruk niet op probleemstelling en debat. Een lemma beoogt een gezaghebbende tekst te zijn over een onderwerp: alles wat over het onderwerp geweten is, wordt beknopt aan de lezer gepresenteerd, gevolgd door een beredeneerde bibliografie (zie hogerop). Het meest bekend is een lemma in een encyclopedie. Er bestaan ook historische encyclopedieën, zoals *Lexikon des Mittelalters* & *International Encyclopaedia for the Middle Ages*, met in dit geval enkel lemmata over de middeleeuwse geschiedenis, geschreven door mediëvisten die telkens specialist zijn in de materie. Typisch voor het geschiedbedrijf zijn ook de biografische woordenboeken, met levensbeschrijvingen van bekende mannen (en in mindere mate vrouwen). Elk land heeft zijn nationaal biografisch woordenboek dat meestal nog regelmatig wordt aangevuld met nieuwe delen (bv. de *Biographie Nationale*, de *Nouvelle Biographie Nationale* en het *Nationaal Biografisch Woordenboek* voor België). Daar werkt dan telkens een grote groep auteurs aan mee. Vele lexica zijn tegenwoordig ook online raadpleegbaar en elektronisch doorzoekbaar wat uiteraard tot een veel groter gebruikersgemak heeft geleid (zie Digitaal Platform Historische Praktijk, 'Lexica').

Hoofdstuk 2: Het doel van de historicus: de probleemstelling

Mensen vragen zich dikwijls af waar historici nu eigenlijk mee bezig zijn. Er zijn toch al zoveel geschiedkundige werken geschreven dat het verleden intussen gekend zou moeten zijn? Je zou er kunnen op wijzen dat er af en toe nog wel eens nieuwe bronnen worden ontdekt of dat geregeld nieuwe archieven ter beschikking komen. Zo gelden op archieven vaak embargo's van 30, 50 of zelfs 100 jaar. Nog spectaculairder was de opening in 1998 van (delen van) het archief van de Romeinse inquisitie na eeuwen van angstvallige geheimhouding. Daaruit duiken bijvoorbeeld nieuwe gegevens op over het proces tegen Galileo Galilei in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Natuurlijk zijn er sowieso heel wat bronnenreeksen in openbare archieven die nog nauwelijks bestudeerd zijn.

Historici zijn niet alleen maar op zoek naar nieuwe bronnen, ze stellen voortdurend nieuwe vragen aan hun bronnen. Om één voorbeeld te geven: tot ver in de twintigste eeuw waren vele historici enkel bezig met de geschiedenis van de grote mannen, maar daar kwam verandering in vanaf de jaren 1960, toen onder andere in navolging van de zeer belangrijke Franse *Annales*-school, historici ook het leven en de gewoontes van gewone mannen en vrouwen wilden bestuderen. In de schoot hiervan werd de interesse geboren (bij vooral vrouwelijke historici) voor vrouwengeschiedenis en later gendergeschiedenis. Deze gendergeschiedenis kreeg meer recent een nieuwe twist. Niet enkel vrouwelijkheid en vrouwelijke rolpatronen, maar ook mannelijkheid en mannelijke rolpatronen werden nu het voorwerp van studie. Elke historische vraag en elk antwoord hierop roepen namelijk nieuwe vragen op. Ook kunnen bronnen die in het verleden als waardeloos werden opzijgeschoven, mits nieuwe vragen opeens bijzonder waardevol blijken. Middeleeuwse kronieken die waardeloos leken te zijn omwille van de onbetrouwbaarheid van de vermelde feiten, worden nu naarstig bestudeerd als bronnen van mentaliteiten en ideologieën. De onderwerpen en vragen van de toekomst liggen dan ook in jullie handen.

Het onderwerp

Een historisch onderzoek begint met het afbakenen van een onderwerp. Je moet immers weten wat je gaat bestuderen en wat voor bronnen en literatuur je zal zoeken. Een onderwerp wordt in principe drievoudig afgebakend: een thema, een bepaalde tijdsperiode, een bepaald gebied (bv. 'armenzorg in de zestiende eeuw in Noordwest-Europa' of 'tegencultuur in de jaren 1960 in Amsterdam'). Of een onderwerp breed of smal wordt geformuleerd, hangt van vele factoren af, onder andere van wat de aard is van jouw onderzoek (literatuurstudie of bronnenonderzoek). Bij een echt bronnenonderzoek zal een onderwerp meestal vrij scherp zijn afgebakend. Je kan immers binnen een redelijke termijn nooit alle bronnen over de vroegmoderne armenzorg bekijken, zelfs niet over de Amsterdamse tegencultuur.

De probleemstelling

Een onderwerp is dus een eerste stap, maar kan nooit voldoende zijn. Het is immers onmogelijk om 'alles' over je onderwerp te weten te komen. Het is een val waar amateurhistorici vaak intrappen: je krijgt dan kroniekachtige overzichten waar allerlei informatie naast elkaar wordt geplaatst zonder enige vraag of samenhang. Vele oude stadsgeschiedenissen zijn daar een voorbeeld van: de auteur presenteert een chronologisch overzicht van wat allemaal in stad X gebeurd is, zonder stil te staan bij het bredere plaatje. Maar je ziet het ook bij recente auteurs die zelf bij bepaalde gebeurtenissen betrokken waren. Door het 'alles' met naam en toenaam te vertellen zonder enige duidelijke vraag, schilderen zij vaak een heel moraliserende visie (verheerlijkend of afkeurend) van een zelf beleefd verleden. Zoals je leert in Historische Kritiek zijn bronnen niet neutraal. Laat daarom nooit 'de bronnen voor zich spreken'. Als je zelf geen kritische vragen stelt, kan je ook geen kritische antwoorden krijgen.

Een historisch onderzoek staat of valt dus met goede vragen. Deze vragen zijn doelgericht, ze hebben betrekking op het wie, wat, waar, wanneer en uiteraard ook het waarom. Dit geheel aan vragen die de wetenschappelijke tekst structureren noemen we de probleemstelling. Het zijn de vragen die expliciet worden gesteld aan het begin van het onderzoek en die aan het eind moeten beantwoord zijn om van een succesvol onderzoek te kunnen spreken. Bij één onderwerp zijn verschillende probleemstellingen denkbaar. Zo kunnen twee personen onderzoek doen naar de armenzorg in zestiende-eeuws Gent en hier toch heel verschillende vragen bij stellen. Historica A zal bijvoorbeeld geïnteresseerd zijn in de verhouding tussen de stedelijke en kerkelijke armenzorg en zich afvragen wanneer en in wiens politiek belang de stedelijke armenzorg werd geïnstalleerd, welk effect dit had op de parochiale armenzorg, of en hoe beiden naast elkaar bleven bestaan en hoe dit alles kan worden verklaard. Historicus B kan daarentegen geïnteresseerd zijn in de werkelijke bedeling van de armenzorg, welke armen hiervan genoten, of deze ondersteuning voldoende was, hoe de omvang van de ondersteuning evolueerde in samenhang met de economische conjunctuur en hoe dit alles kan worden verklaard. Beide historici zullen andere antwoorden krijgen op hun vragen. Hun onderzoeken met een gelijk onderwerp maar een verschillende probleemstelling zullen dus complementair zijn.

Een probleemstelling bedenk je niet zomaar. Uiteraard kan je bij elk onderwerp een aantal vragen formuleren. Om echter te weten welke vragen al zijn gesteld, welke antwoorden hierop zijn gegeven en welke nieuwe vragen hier eventueel zouden kunnen uit voortvloeien, is het essentieel om de literatuur over je onderwerp grondig in kaart te brengen en gericht te lezen. Wat is al over dit onderwerp geschreven? Wat zijn de visies van de verschillende auteurs? Bij een heus bronnenonderzoek moet uiteraard ook rekening worden gehouden met de mogelijkheden en beperkingen van de bronnen. Bijvoorbeeld: zowat alle bronnen over vroegmoderne armenzorg zijn geproduceerd door de armeninstellingen zelf of door hogere autoriteiten (de parochie, de stad, de centrale overheid etc.). De kans dat je een dagboek vindt van een steuntrekker is quasi nihil. Vragen over de ervaring van de armenzorg door de armen zelf zullen, hoe mooi en relevant ook, dus nauwelijks te beantwoorden zijn.

Vaak vragen studenten zich af of ze eerst de literatuur moeten doornemen of eerst de bronnen moeten bekijken. Het antwoord is dat je dit in tandem doet. Als je eerst de hele literatuur over een onderwerp doorneemt, vragen formuleert en dan naar je bronnen kijkt, zal je misschien moeten

vaststellen dat deze bronnen helemaal geen antwoorden kunnen geven op je vragen. Als je eerst de bronnen analyseert en er dan de literatuur bijhaalt zal je misschien ontdekken dat je vragen al beantwoord zijn of dat andere auteurs op belangrijke methodologische valkuilen wijzen die jij over het hoofd hebt gezien. Sowieso kan een probleemstelling nooit helemaal vaststaan aan het begin van een onderzoek. Je begint met een set vragen, maar zal haast altijd op nieuwe mogelijkheden of beperkingen stoten. Dit is juist een teken van een goed, kritisch onderzoek. Voorwaarde is dat je meteen start met een doordachte probleemstelling: als je geen vragen hebt kan je ze ook niet aanpassen of verfijnen. Bij een groter onderzoek zoals een Masterscriptie zal je bovendien werken met deelprobleemstellingen, waarbij elk hoofdstuk een kleiner vraagstuk uitwerkt dat je helpt om je grotere vraagstuk of probleemstelling te beantwoorden. Bijvoorbeeld: historicus B zal de vraag hoeveel armen van de Gentse armenzorg genoten moeten opdelen in deelvragen als hoe de welvaart was verdeeld in zestiende-eeuws Gent, waar de armoedegrens lag, hoeveel mensen er onder deze armoedegrens vielen, in welke categorieën (weduwen, wezen, werkonbekwamen etc.) zij werden opgedeeld, enzovoort.

Hoe breed of eng een probleemstelling moet zijn, hangt af van het type onderzoek. Je kan veel bredere vragen stellen bij het schrijven van een reviewpaper (gebaseerd op literatuur), waarin je bijvoorbeeld regio's met elkaar gaat vergelijken. Een bronnenpaper (gebaseerd op bronnen en literatuur) vereist een voldoende focus op je meestal relatief bescheiden onderwerp dat goed moet afgebakend zijn in ruimte en tijd. Toch kan je ook in dat geval bredere vragen stellen. Deze kan je natuurlijk alleen maar beantwoorden voor je eigen casus. Je kan echter nagaan of de conclusies die jij op basis van je bronnenonderzoek maakt ook gelden voor gelijkaardige casussen die je kent uit de literatuur. Bijvoorbeeld: als je op basis van de bronnen vaststelt dat de armenzorg restrictiever werd (minder aalmoezen voor minder mensen) in de loop van de zestiende eeuw, ga je in de literatuur na of hetzelfde gold voor andere steden in de Nederlanden en daarbuiten.

Probleemstelling en debat

Stel dat je een bronnenonderzoek voert naar de Gentse armenzorg in de zestiende eeuw. Je ontwikkelt een mooie probleemstelling die tot een interessante conclusie leidt. Iedereen met interesse voor de Gentse geschiedenis zal je studie met genoegen ontvangen. Maar waarom willen we dit eigenlijk weten? Al weer een gaatje in onze kennis gevuld? Goed historisch onderzoek beoogt veel meer dan dat. Goed historisch onderzoek knoopt aan bij een actueel historisch debat. Ons inzicht in de geschiedenis gaat niet zozeer vooruit door overal de gaten op te vullen, maar door in dialoog te gaan met andere historici over een aantal grote vraagstukken. Zo hebben historici al lang geleden vastgesteld dat er grote veranderingen waren in de organisatie van de armenzorg in de zestiende eeuw, maar zijn ze het tot nu toe niet eens over de oorzaken van deze verstrenging. Sommige historici wijzen op economische factoren zoals de doorbraak van het kapitalisme, andere op culturele factoren zoals de opkomst van het humanisme en de Reformatie die de middeleeuwse naastenliefde op de helling plaatsten. Steeds opnieuw vinden historici nieuwe bronnen of gaan ze deze met andere methodes analyseren. Zo is men recent op basis van volkstalige literatuur enerzijds en de statuten van gilden en ambachten anderzijds tot de conclusie gekomen dat al in de veertiende en vijftiende eeuw gewone burgers vonden dat enkel 'goede armen' (zoals weduwen en wezen uit de eigen sociale groep) het verdienden steun te krijgen.

De historische discipline wordt beheerst door een aantal grote debatten. Een voorbeeld is het debat over 'The Rise of the West' of the 'Great Divergence' waarbij de vraag wordt gesteld hoe en waarom het Westen de wereldeconomie is gaan domineren in de laatste 250 jaar, met als gevolg daarvan ook ingrijpende politieke en culturele veranderingen. Het is goed over dergelijke debatten te lezen en na te denken. Misschien kan je er met jouw Masterscriptie wel een kleine bijdrage aan leveren. Niet elk historisch debat hoeft echter van dezelfde omvang te zijn of eenzelfde actualiteitswaarde te hebben. Zo is het een even relevant historisch vraagstuk waarom Rome de Griekse wereld politiek volledig heeft kunnen domineren maar wel de culturele vormen ervan heeft overgenomen. Even zinvol is de vraag hoe groot de impact van de middeleeuwse kloosters werkelijk was op het dagelijks leven van een gewone boer.

Historische debatten kunnen dus betrekking hebben op om het even welke historische periode. Het gaat in feite om vraagstukken waarin een historische verklaring wordt gezocht voor algemene menselijke gedragingen en brede maatschappelijke veranderingen. Vaak zijn deze debatten ingegeven door onze hedendaagse blik op de wereld. Zo is het niet toevallig dat de laatste decennia 'environmental history' of ecologische geschiedenis (met name de geschiedenis van de relatie tussen mens en natuur) op een groeiende belangstelling kan rekenen. Omdat het om complexe problemen gaat, is er op dergelijke vraagstukken doorgaans geen eenduidig antwoord te geven. Daarom gaan historici met elkaar in debat over bronnen, methodes, interpretaties en conclusies. Een goede probleemstelling is dus niet enkel een uitwerking van een onderwerp, maar ook een concretisering van een breder historisch vraagstuk. Zo kan je zinvol bijdragen aan de vooruitgang van de historische wetenschap.

Een goed historisch onderzoek heeft daarom vaak niet enkel een afgebakend onderwerp en een duidelijke probleemstelling, maar ook een centrale stelling of these. Dit wil zeggen dat je een duidelijke positie inneemt in het debat, dat je al dan niet aansluit bij de argumenten van andere historici en dat je eventueel zelf nieuwe bredere inzichten formuleert. Uiteraard kan zo'n centrale stelling enkel voortkomen uit een grondige lectuur en analyse van bronnen en literatuur, met andere woorden: je weegt de argumenten van andere auteurs af aan je eigen bronnen. Zo kan historica A de stelling innemen dat economische overwegingen eigenlijk geen rol speelden in de hervorming van de armenzorg in Gent in de zestiende eeuw, maar dat de nieuwe humanistische denkbeelden van het stadsbestuur doorwogen. Zij zal dus op basis van de resultaten van haar eigen onderzoek pleiten voor een culturele interpretatie van de sociale transformaties in die historische periode.

Een centrale these is dus iets anders dan een persoonlijk sentiment of een subjectieve mening. Het is zeer menselijk om gechoqueerd te zijn door de hardvochtigheid van de sociale politiek in het ancien regime. Daarmee verklaar je de oorzaken ervan echter niet. Uiteraard mag je een eigen politieke of ideologische overtuiging hebben, deze mag zelfs de drijfveer zijn om een bepaald onderwerp te bestuderen. Jouw overtuiging mag echter de wetenschapsethiek en een zekere kritische distantie niet in de weg staan (zie ook hoofdstuk 4). Een eerlijke lectuur van de bronnen staat steeds voorop. Een centrale these wordt ondersteund door wetenschappelijke argumenten, grondig geïnformeerd door bronnen en literatuur. In feite is deze stellingname dus een voorafname op de conclusies van je onderzoek (de antwoorden op je probleemstelling) waarbij je de lezer reeds in de inleiding aangeeft welke richting je onderzoek zal uitgaan zonder reeds alle gedetailleerde antwoorden te geven, want die behandel je verderop in je studie.

Probleemstelling en de wetenschappelijke tekst

De probleemstelling is niet enkel de leidraad van je onderzoek, maar ook van het uiteindelijke product van dat onderzoek, de wetenschappelijke tekst. De taalmodule gaat hier dieper op in, maar hier willen we benadrukken dat de probleemstelling je tekst (paper, scriptie) expliciet structureert. Dit geldt voor alle onderdelen van de tekst. De titel bakent het onderwerp af, maar verwijst idealiter ook – zeer algemeen – naar de vragen die je erover zal stellen. De inleiding omschrijft duidelijk het onderwerp, formuleert uitdrukkelijk de probleemstelling, toont aan hoe deze aansluit bij lopende debatten en introduceert de centrale stelling. De conclusie komt op al deze facetten terug, formuleert de antwoorden op de probleemstelling en geeft eventueel suggesties voor verder onderzoek. Het corpus van de tekst behandelt de deelvragen uitvoerig en systematisch door een analyse van bronnen en literatuur. Daar hoort ook een uitgebreid kritisch apparaat bij, met correcte bron- en literatuurverwijzingen (zie hoofdstuk 4).

Niemand schrijft meteen een perfecte historische paper. Dat is een leerproces van jaren, waarin je veel oefent en heel veel zwoegt. Je kan ontzettend veel leren van goede historische artikels, monografieën, etc. Je kunt die lezen om meer te weten te komen over een specifiek historisch probleem, maar ook om meer algemeen geïnformeerd te worden over historische debatten en inzicht te krijgen in de manier waarop historici stelling innemen, een probleemstelling formuleren, argumenten op basis van bronnen en literatuur presenteren, enzovoort. Daarom laten we jullie enkele goede historische artikels over zeer uiteenlopende thema's lezen. Doe dat vooral ook zelf. Enkel zo word je een goede historicus/a: dicht bij en kritisch voor de bronnen, maar altijd alert voor nieuwe vragen en het bredere historische debat.

Hoofdstuk 3: Een web van verwijzingen: het verzamelen van literatuur

Elk historisch onderzoek begint met het afbakenen van het onderzoek: thematisch, chronologisch en geografisch (= bepalen van het onderwerp). Nadien formuleert de historicus/a de probleemstelling of de vragen die aan het onderwerp worden gesteld en sluit hij/zij aan bij een actueel debat. Om een zinvolle probleemstelling op te stellen, om aan te sluiten bij een actueel debat en om in staat te zijn de probleemstelling te beantwoorden moet de onderzoeker op zoek gaan naar materiaal. Het verzamelde materiaal bestaat naast (primaire) bronnen uit literatuur (ook de 'secundaire bronnen' genoemd).

Het verzamelen van literatuur begint met het opsporen van wetenschappelijke publicaties die reeds eerder over dit onderwerp verschenen. De onderzoeker bekijkt aan de hand van de wetenschappelijke literatuur wat er al over het gekozen onderwerp is geschreven. Op die manier wordt dubbel werk voorkomen. Wie zich eerst op de bronnen stort en de literatuurstudie uitstelt, loopt bijvoorbeeld het risico later te ontdekken dat bepaalde bronnen reeds geanalyseerd werden. Bovendien is het van het allerhoogste belang dat het eigen onderzoek in discussie treedt met het werk van vroegere onderzoekers. Dit betekent uiteraard niet dat je moet instemmen met vroegere resultaten, maar wel dat je op basis van de eigen studie bepaalde aspecten bevestigt of weerlegt.

Historische tijdschriften

Ongeacht het gekozen onderwerp zal iedereen die een wetenschappelijk verantwoord historisch onderzoek wenst te voeren, beroep doen op historische tijdschriften. Deze tijdschriften vormen het kloppend hart van het historisch debat. In deze tijdschriften verschijnen namelijk (review)artikels, recensies, discussiedossiers, bibliografieën, etc. waardoor de onderzoeker op de hoogte blijft van nieuwe ontwikkelingen binnen het vakgebied.

Het aanbod historische tijdschriften is bijzonder groot. Niet alle tijdschriften hebben dan ook dezelfde insteek. In de *Appeltjes van het Meetjesland* wordt bijvoorbeeld enkel onderzoek gepubliceerd over de geschiedenis van het Meetjesland in al haar facetten. Het gerenommeerde Engelse tijdschrift *Past and Present* bundelt daarentegen artikels die bijdragen tot belangrijke internationale debatten. Hieruit vloeit voort dat niet alle historische tijdschriften op dezelfde manier gewaardeerd worden. Het wekt weinig verbazing dat de *Appeltjes van het Meetjesland*, uitgegeven door het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, veel lager op de ladder staat dan *Past and Present*, een uitgave die verzorgd wordt door Oxford University Press, en één van de meest toonaangevende tijdschriften in onze discipline. Informeer je daarom goed over de achtergrond van de historische tijdschriften vooraleer je ermee aan de slag gaat. Niet alles wat je als onderzoeker in handen krijgt, vormt immers een meerwaarde voor het eigen onderzoek. Ga steeds na of een gevonden publicatie voldoet aan het wetenschappelijk keurmerk. Eerder maakten we reeds een onderscheid tussen populaire literatuur en academische of wetenschappelijke geschiedschrijving aan

de hand van het kritisch apparaat, peer-review, de reputatie van het publicatiekanaal en de affiliatie en de reputatie van de auteur. Lokale historische of heemkundige tijdschriften mag je gebruiken, maar enkel als ze direct betrekking hebben op het onderwerp van je studie (bv. als je een studie over collaboratie in het Meetjesland schrijft, is het uiteraard zinvol om ook de *Appeltjes van het Meetjesland* te consulteren). Om kennis te nemen van de grote debatten maak je uiteraard gebruik van breed erkende historische tijdschriften (bv. om nieuwe visies en hypotheses over collaboratie in de Tweede Wereldoorlog te kennen).

Historische tijdschriften vind je niet om het even waar. Gemeentelijke of stedelijke bibliotheken zullen de onderzoeker zelden verder kunnen helpen. Historische tijdschriften worden dan ook bewaard in gespecialiseerde bibliotheken, zoals de bibliotheken van universiteiten en andere wetenschappelijke instellingen zoals archieven en musea. Voor België is één van de grootste collecties historische tijdschriften te vinden in het Wettelijk Depot, een afdeling van de Koninklijke Bibliotheek van België. Het hoofddoel van een wettelijk depot is het verzamelen, bibliografisch ontsluiten en bewaren van het gedrukte culturele erfgoed van een land voor de toekomstige generaties. In België verwerft en bewaart het Wettelijk Depot sinds 1 januari 1966 alle publicaties verschenen op het grondgebied van België en alle publicaties gepubliceerd in het buitenland door auteurs van Belgische nationaliteit. Concreet dient van elke niet-periodieke publicatie (boeken, brochures, voortbrengselen van grafische kunst...) en elke periodieke publicatie (dagbladen, tijdschriften, jaarlijkse publicaties...) die aan het publiek – hoe beperkt ook, bv. leden van een vereniging, personeel van een bedrijf... – aangeboden wordt, respectievelijk twee exemplaren en één exemplaar neergelegd te worden bij de Koninklijke Bibliotheek. Onder normale omstandigheden gebeurt het neerleggen door de uitgever van de publicatie. In 2017 werd beslist de depotplicht uit te breiden naar digitale publicaties.

Door de digitalisering zijn steeds meer historische tijdschriften ook online raadpleegbaar. Om de verkoopcijfers niet in het gedrang te brengen, is echter niet alles om het even waar beschikbaar (als dat wel het geval is spreken we over Open Access). Verschillende tijdschriften bieden de lezer bijvoorbeeld enkel de inhoudstafel aan. Om toegang te krijgen tot de daadwerkelijke inhoud van het tijdschrift, dien je te betalen. Via de Universiteitsbibliotheek Gent krijg je echter toegang tot de inhoud van een groot aantal historische tijdschriften. Om hiervan gebruik te maken moet je wel verbonden zijn met het netwerk van de UGent, hetzij via een computer van de UGent, hetzij via een internetbrowser die je via Athena opent (<http://athena.ugent.be>), hetzij via een VPN-verbinding (<http://helpdesk.ugent.be/vpn/>). Houd er daarnaast ook rekening mee dat de laatste jaren van een tijdschrift ook via deze weg niet steeds toegankelijk zijn. We spreken dan van een 'embargo' van één, twee, drie, soms zelfs vijf jaar. Zo'n embargo schuift telkens met het verschijnen van een nieuwe jaargang op (er komt namelijk een nieuwe jaargang ter beschikking) en daarom spreken we over een 'moving wall'. Historisch onderzoek kan dus nooit alleen van achter de computer gevoerd worden! De computer kan echter wel nuttig zijn om het bibliotheekbezoek voor te bereiden. Vele tijdschriften bieden online abstracts (of korte samenvattingen) aan van artikels die (nog) niet *full-text* beschikbaar zijn. Maak gebruik van deze mogelijkheid om verstandig historische publicaties te lezen of te scannen op hun geschiktheid voor een meer grondige lectuur.

Enkele belangrijke historische tijdschriften

Op het Digitaal Platform Historische Praktijk (<http://www.heuristiek.ugent.be>, pagina IHO) vind je een overzicht van enkele belangrijke historische tijdschriften. Deze tijdschriften werden opgedeeld in vier verschillende categorieën, met name algemene vaktijdschriften, vaktijdschriften gespecialiseerd in een bepaalde periode, thematische vaktijdschriften en vaktijdschriften gespecialiseerd in een bepaalde regio. Neem zeker de tijd om deze rustig te bekijken, zowel online als in de universiteitsbibliotheek. Let wel: het gaat hier om een representatieve selectie, er bestaan veel meer historische tijdschriften, met uiteenlopende invalshoeken.

- Algemene vaktijdschriften
 - *Past & Present* (UK)
 - *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (F)
 - *American Historical Review* (US)
 - *The Historical Journal* (UK)
 - *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis – Revue Belge de Philologie et d'Histoire* (B)
 - *Tijdschrift voor Geschiedenis* (NL)
 - *English Historical Review* (UK)
 - *Revue historique* (F)
- Vaktijdschriften gespecialiseerd in een bepaalde periode
 - a. Klassieke Oudheid
 - *Greek, Roman and Byzantine Studies*
 - *Journal of Hellenic Studies*
 - *Journal of Roman Studies*
 - b. Middeleeuwen
 - *Journal of Medieval History*
 - *Early Medieval Europe*
 - *Speculum: A Journal of Medieval Studies*
 - *The Medieval Low Countries: An Annual Review*
 - c. Vroegmoderne Tijd
 - *Sixteenth Century Journal*
 - *Eighteenth-Century Studies*
 - *Journal of Early Modern History*
 - *Renaissance Quarterly*
 - d. Moderne en Hedendaagse Tijd
 - *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*
 - *Journal of Contemporary History*
 - *Contemporary European History*
 - *The Journal of Modern History*

- Thematische vaktijdschriften
 - *Journal of Urban History*
 - *The Journal of Economic History*
 - *Journal of Social History*
 - *Continuity and Change*
 - *Revue d'histoire ecclésiastique*
 - *Journal of the History of Sexuality*
- Vaktijdschriften gespecialiseerd in een bepaalde regio
 - *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden – Low Countries Historical Review*
 - *Revue du Nord*
 - *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*

Historische bibliografieën

Bij het opzetten van een onderzoek is het van belang om een zo volledig mogelijk overzicht te krijgen van de wetenschappelijke literatuur met betrekking tot een bepaald onderwerp. Hoewel handboeken en algemene werken mogelijk een goede introductie bieden tot een bepaald onderwerp, krijg je vaak slechts globale informatie. Om die reden worden deze dus best vermeden. Recente overzichtsartikelen kunnen een goed uitgangspunt zijn, maar noemen uiteraard ook niet alles wat ooit over een onderwerp is verschenen. Om bestaande wetenschappelijke publicaties op het spoor te komen en op de hoogte te blijven van nieuwe publicaties, maakt de onderzoeker daarom gebruik van bibliografieën. Bibliografieën of titellijsten van boeken en artikelen zijn fundamentele werkinstrumenten voor de onderzoeker.

Bibliografieën zijn overzichten van allerlei publicaties (artikels, boeken, bijdragen, enz.). Doorgaans wordt het overzicht beperkt tot een bepaalde tak van de wetenschap (bijvoorbeeld het historisch onderzoek), waardoor gespecialiseerde of vakbibliografieën tot stand komen. Soms is een bibliografie niet meer dan een loutere lijst of opsomming van titels, systematisch gerangschikt of alfabetisch op naam van de auteur, maar ze kan ook worden uitgebreid met verdere informatie of kritische waarderungen, de zogenoemde geannoteerde en kritische bibliografieën. Omdat in het vakgebied geschiedenis alleen al ontelbare studies zijn verschenen, heeft elke historische vakbibliografie haar eigen invalshoek. Dat kan bijvoorbeeld een geografisch (publicaties met betrekking tot een bepaalde regio), een chronologisch (publicaties met betrekking tot een bepaalde tijdsperiode) of een thematisch criterium (publicaties met betrekking tot een bepaalde tak van de geschiedwetenschap) zijn.

Gedrukte bibliografieën

Tot voor kort verschenen alle bibliografieën in gedrukte vorm, in aparte boekdelen of als afleveringen van historische tijdschriften. Hoewel in toenemende mate gedrukte bibliografieën moeten wijken voor bibliografische databanken, zijn eerstgenoemden in bepaalde gevallen (zoals het opsporen van lokale studies) nog erg nuttig. Gedrukte bibliografieën bestaan in twee vormen: retrospectieve bibliografieën en lopende bibliografieën. Retrospectieve bibliografieën vermelden alle werken die verschenen zijn vanaf een bepaald gekozen moment tot op een andere gekozen datum. Lopende bibliografieën daarentegen verschijnen periodisch, en vermelden dus telkens de werken die verschenen zijn tussen de voorlaatste en de jongste aflevering. Binnen de lopende bibliografieën kan verder een onderscheid gemaakt worden tussen actuele lopende bibliografieën en periodieke lopende bibliografieën. De eerste verschijnen op regelmatige basis, in tegenstelling tot de tweede, die op onregelmatige tijdstippen verschijnen. Retrospectieve bibliografieën zijn snel voorbijgestreefd doordat steeds nieuwe publicaties het licht zien.⁵ Om na te gaan wat over een bepaald onderzoeksterrein verschenen is, raadpleegt de historicus/a dus zowel retrospectieve bibliografieën als lopende bibliografieën.

Enkele belangrijke gespecialiseerde of historische vakbibliografieën

- Henri Pirenne, *Bibliographie de l'histoire de Belgique. Catalogue méthodique et chronologique des sources et des ouvrages principaux relatifs à l'histoire de Belgique jusqu'en 1830* (Gent: Engelcke, 1893).

Retrospectieve historische nationale biografie die werd herzien en bijgewerkt voor publicatie tot 1914 door Henri Nowé en Henri Obreen (Brussel: Lamertin, 1931). Monumentaal werk van ca. 4200 titels. Sterk verouderd. Bovendien tal van drukfouten en slordigheden in de index. Het blijft evenwel een instituut.

- Alphonse Bousse en François Louis Ganshof, *Algemeen register op het Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis. Delen VI tot XX. 1927 tot 1941* (Brussel: G. Van Campenhout, 1942).

Retrospectieve historische nationale biografie met opsomming van publicaties voor de jaren 1927-1941. Verouderd.

- Jan A. Van Houtte, *Un quart de siècle de recherche historique en Belgique, 1944-1968* (Leuven: Éditions Nauwelaerts-Beatrice Nauwelaerts, 1970).

Retrospectieve bibliografie met voor de betrokken periode eerst de Belgische literatuur betreffende de internationale en niet-Belgische geschiedenis gerangschikt naar land of regio en vervolgens de studies van Belgische historici over de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden en België. Verouderd.

⁵ Ze zijn wel erg nuttig voor het opsporen van oude drukken (zie bijvoorbeeld de USTC besproken in hoofdstuk 6).

- Léopold Genicot, *Vingt ans de recherche historique en Belgique, 1969-1988* (Brussel: Crédit communal de Belgique, 1990).

Retrospectieve bibliografie, vervolg op het werk van Van Houtte.

- *Bibliographie de l'histoire de Belgique – Bibliografie van de Geschiedenis van België.*

Nationaal lopende historische bibliografie die tussen 1947-1952 verscheen in *Revue du Nord* en vanaf 1953 jaarlijks in het Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis – *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*. In deze bibliografie staan op systematische en exhaustieve wijze alle studies die betrekking hebben op de geschiedenis van België. Ook publicaties over de voormalige kolonie Congo en het mandaatgebied Ruanda-Urundi worden opgenomen. Het grote nadeel van het streven naar volledigheid is hier dat standaardwerken en ronduit slechte publicaties gewoon door elkaar staan.

Op de website van het tijdschrift kan de Bibliografie van de Geschiedenis van België (1952-2009) worden geraadpleegd en doorzocht: http://www.rbph-btfg.be/nl_biblio.html. Alle publicaties na 2008 kunnen geraadpleegd worden via de site van het Rijksarchief: <http://biblio.arch.be/webopac/Vubis.csp?Profile=BHBBGB&OpacLanguage=dut>. Via het platform Persée kunnen de publicaties die in dit tijdschrift verschenen tussen 1922 en 2015 online doorzocht en geconsulteerd worden: <http://www.persee.fr/collection/rbph>.

Enkele belangrijke gespecialiseerde of historische vakbibliografieën met bepaalde invalshoek

- Walter Baeten en Christian Koninckx, *België in de 18de eeuw. Kritische bibliografie. La Belgique au 18e siècle. Bibliographie critique* (Brussel: VUB Press, 1983).

Selectie in de tijd. Retrospectieve bibliografie met betrekking tot alle domeinen van het leven in de 18de eeuw op het grondgebied van het latere België.

- Jos De Belder en Juul Hannes, *Bibliografie van de geschiedenis van België, 1865-1914* (Leuven: Nauwelaerts, 1965).

Selectie in de tijd. Retrospectieve bibliografie met betrekking tot alle domeinen van het leven in de periode 1865-1914 op het grondgebied België.

- Paul Beusen, Hans Rombaut en Michel Pauly, *Bibliografie van de geschiedenis van de steden van België en van het Groothertogdom Luxemburg – Bibliographie d'histoire des villes de Belgique et du Grand-Duché de Luxembourg* (Brussel: Crédit communal, 1998).

Selectie volgens thema/onderwerp. Deze retrospectieve bibliografie omvat ca. 20.000 titels, handelend over België en het Groothertogdom Luxemburg tot 1940 (wat impliceert dat voor onderwerpen in verband met de Tweede Wereldoorlog of de meest actuele geschiedenis elders gezocht moet worden). Per geografische omschrijving wordt telkens eenzelfde stramien gehanteerd en krijg je achtereenvolgens: tijdschriften en bibliografieën; bronnen, bronnenrepertoria, inventarissen; algemene geschiedenis; geschiedenis per tijdvak; de stad in ruimtelijke zin; toponymie en hulpwetenschappen; economische en sociale geschiedenis; politieke en institutionele geschiedenis; religieuze geschiedenis; cultuurgeschiedenis, wetenschappen en onderwijs.

Voor een goed gebruik van deze bibliografie dien je enkele zaken voor ogen te houden:

- (a) De in de bibliografie opgenomen steden zijn een selectie, waarbij een combinatie van parameters als bevolkingsaantal, centrumfunctie en rechtshistorische gronden werd gehanteerd. Dit maakt dat bijvoorbeeld het West-Vlaamse Oudenburg (ca. 9.000 inwoners) wel werd opgenomen, maar het Oost-Vlaamse Temse (ca. 29.000) inwoners niet. Voor talrijke kleinere lokaliteiten vind je in deze bibliografie dan ook geen gegevens. Via de regionale tijdschriften – in het geval van Temse is dat bijvoorbeeld de *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas* – kan je evenwel op het spoor komen van zeer specifieke plaatselijke bibliografieën en andere publicaties met betrekking tot lokale geschiedenis.
 - (b) Voor de deelgemeenten van grotere steden, zoals Deurne, Wilrijk of Berchem, dien je te kijken onder de naam van de stad met dewelke ze zijn gefusioneerd. De negentien gemeenten van het huidige Brussels Hoofdstedelijk Gewest werden alle geklasseerd onder Brussel.
 - (c) Wanneer je werkt op één of ander aspect van plaatselijke geschiedenis, volstaat het niet om de lokale bibliografieën met betrekking tot de stad of het dorp in kwestie te raadplegen. Deze moeten worden aangevuld met regionale en nationale bibliografieën.
- Luc François en Geert Leloup, *Te paard op drie eeuwen: bibliografie van de licentiaatsverhandelingen en doctoraatsverhandelingen aan de vakgroepen geschiedenis van de Universiteit Gent 1891-2003* (Gent: Academia Press, 2004).

Selectie volgens aard van de publicatie. Retrospectief overzicht van de licentiaats- en doctoraatsverhandelingen afgerond binnen de opleiding geschiedenis van de Universiteit Gent. Aanvullingen verschijnen in het Mededelingenblad van de Belgische Vereniging voor Hedendaagse Geschiedenis.

Bibliografische databanken

Steeds meer doet de historicus of historica beroep op online databanken voor het verzamelen van literatuur, aangezien gedrukte bibliografieën steeds vaker wijken voor online bibliografieën. Deze databanken bieden inzake toegankelijkheid en gebruiksvriendelijkheid immense voordelen. Ze zijn *up-to-date*, cumulatief, snel doorzoekbaar en worden voortdurend aangevuld. Daarnaast kan je zoeken op (een combinatie van) trefwoorden en krijg je vaak extra informatie met betrekking tot de publicatie (bv. abstract, *full-text*...). Papier en scherm zijn echter niet elkaars vijanden. Ze vullen elkaar aan. Online bibliografische databanken vervangen de gedrukte bibliografieën niet volledig en bibliotheekbezoek blijft een must (bv. voor het opsporen van regionale studies)!

Enkele belangrijke bibliografische databanken

Op het Digitaal Platform Historische Praktijk vind je een overzicht van enkele belangrijke historische bibliografische databanken. Neem zeker de tijd om deze rustig te bekijken. Deze databanken bieden hun informatie vaak tegen betaling aan, waardoor ze enkel toegankelijk zijn via het netwerk van de UGent. Het overzicht is zeker niet exhaustief, er bestaan vele andere nuttige historische bibliografische databanken.

- Historical abstracts

Deze bibliografische databank bestrijkt de geschiedenis van de wereld van 1450 tot heden, maar met uitzondering van de geschiedenis van de Verenigde Staten en Canada (zie daarvoor America: History and Life). In totaal bevat deze databank ca. 500.000 verwijzingen naar tijdschriftartikels (ca. 1.700 gedepouilleerde tijdschriften van over de hele wereld) met telkens een abstract van de inhoud. Ook boeken en andere wetenschappelijke bijdragen zijn opgenomen. Deze databank kan aan de UGent worden geconsulteerd, maar de tegenhanger America: History and Life niet (meer).

- Année Philologique (L')

De belangrijkste bibliografische databank voor de Grieks-Latijnse Oudheid, gepubliceerd door de Société Internationale de Bibliographie Classique in samenwerking met het Franse CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) en The American Philological Association. Deze databank omvat verwijzingen naar boeken, tijdschriftartikels en andere wetenschappelijke bijdragen in verband met alle mogelijke aspecten van de klassieke oudheid, ze gaat veel verder dan enkel het enge vakgebied geschiedenis. De databank gaat terug op een lopende bibliografie die bestaat sinds 1924. Alle verwijzingen uit de oude jaargangen zijn in de databank opgenomen. Ze wordt jaarlijks aangevuld met enkele duizenden nieuwe records. Bekijk zeker de webtutorial op het Digitaal Platform Historische Praktijk voor een goed gebruik van de databank.

- GNOMON Bibliographische Datenbank

De Gnomon databank is ontstaan in het verlengde van het Duitse oudheidkundige tijdschrift Gnomon, dat sinds 1925 bestaat. De databank bevat gegevens over monografieën, hoofdstukbijdragen, tijdschriftartikels en recensies met betrekking tot de klassieke oudheid (meer dan 330.000 titels). Er worden hiertoe meer dan 200 tijdschriften gedepouilleerd.

- Medieval and Early Modern Bibliographies

International Medieval Bibliography (IMB), Bibliographie de Civilisation Médiévale (BCM) en International Bibliography of Humanism and the Renaissance (IBHR) zijn drie bibliografische databanken geproduceerd door de firma Brepols Publishers. Ze zijn geïntegreerd onder de benaming Medieval and Early Modern Bibliographies. Met één zoekopdracht worden de verschillende bibliografieën doorzocht. Samen bevatten deze meer dan 1.003.891 records waaronder monografieën (boeken), tijdschriftartikels en recensies over zowat alle aspecten van de middeleeuwen en vroegmoderne tijd: geschiedenis, taal, literatuur, kunst, etc. De

belangrijke trefwoorden in deze databank zijn gelinkt met overeenkomstige lemmata in het Lexikon des Mittelalters. Bekijk zeker de webtutorial op het Digitaal Platform Historische Praktijk voor een goed gebruik van de databank.

- Regesta Imperii – OPAC (Online Public Access Catalogue)

Deze bibliografische databank groeide uit de literatuur die aan de regesten van de Duitse keizersoorkonden werd toegevoegd. Intussen bevat deze online databank van de Akademie der Wissenschaften und der Literatur van Mainz ook een uitgebreide literatuuordatabank voor allerlei aspecten van de middeleeuwse geschiedenis. Duitstalige publicaties over het Heilig Roomse Rijk zijn nog steeds sterk vertegenwoordigd, maar de databank is ook bijzonder rijk voor politieke geschiedenis, middeleeuws recht, instellingen en kerkgeschiedenis van diverse Europese regio's.

- Bibliographie de l'histoire de Belgique – Bibliografie van de geschiedenis van België

De gedrukte lopende bibliografie van de geschiedenis van België (1952-2008) die jaarlijks verschijnt als aflevering van het Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis (BTFG) is beschikbaar via een aantal gedigitaliseerde bestanden. Dankzij een samenwerking tussen de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis en het Algemeen Rijksarchief is sinds 2009 een echte databank in voege die via trefwoorden doorzoekbaar is. De publicaties die tussen 1922 en 2015 in dit tijdschrift verschenen werden intussen toegankelijk en doorzoekbaar gemaakt via <http://www.persee.fr/collection/rbph>.

- Digitale Bibliografie Nederlandse Geschiedenis

De Digitale Bibliografie Nederlandse Geschiedenis is een online bibliografie verzorgd door de Koninklijke Bibliotheek en het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Deze bibliografische databank wordt wekelijks geactualiseerd. De databank omvat meer dan 200.000 titels en daarmee is ze de algemene toegangspoort tot de geschiedenis van Nederland (inclusief de Zuidelijke Nederlanden tot het einde van de 16e eeuw). De DBNG vormt een essentiële bron voor onderzoek van de meest uiteenlopende aspecten van de Nederlandse geschiedenis.

- The European Historical Bibliographies project

Een Europees initiatief om de verschillende nationale bibliografieën samen te brengen. Op termijn wordt gestreefd naar een gemeenschappelijke doorzoekbare databank. Dit blijft voorlopig toekomstmuziek. Momenteel worden de links gegeven naar de verschillende nationale bibliografieën, deze zijn niet allemaal toegankelijk vanuit het UGent-netwerk. Voor een overzicht van deelnemende instanties en de stand van zaken van het project kan je de website van dit internationale samenwerkingsverband raadplegen: <http://www.histbib.eu/bibliographies/index>.

- Index Religiosus

De Index Religiosus richt zich op de domeinen van de theologie, religieuze studies en kerkgeschiedenis en wordt samengesteld door de Katholieke Universiteit Leuven en Université Catholique de Louvain. Het gaat om een nieuwe bibliografie (2014) die echter voortbouwt op twee bestaande bibliografieën: deze van de *Revue d'Histoire Ecclésiastique* en de *Elenchus Bibliographicus*. Vooral eerstgenoemde is belangrijk voor historici en richt zich op de geschiedenis van de Christelijke kerk, meer bepaald de Westerse Latijnse kerk en, sinds de 16e eeuw, de katholieke kerk. De bibliografie wordt door de firma Brepols aangeboden. De databank omvat meer dan 590.000 records.

- International Bibliography of Art

Deze databank is de digitale opvolger van de gedrukte lopende Bibliography of the History of Art (BHA). De databank neemt titels van artikels op gepubliceerd in meer dan 500 wetenschappelijke tijdschriften, waarvan iets meer dan de helft tijdschriften in andere talen dan het Engels. De databank groeit jaarlijks aan met duizenden records en is ook van belang voor het historisch onderzoek met een interdisciplinair karakter.

Goed gebruik van de Universiteitsbibliotheek Gent

Bibliotheeken zijn fysieke bewaarplaatsen van boeken en aanverwanten (zie ook hoofdstuk 6). Ooit werd het ideaal gekoesterd dat bibliotheken alles zouden moeten bewaren. Met de overvloed van publicaties in de twintigste en eenentwintigste eeuw is dit ideaal verderaf dan ooit. Bibliotheken zijn beperkt door de beschikbare ruimte, maar ook door hun oriëntatie (gemeentebibliotheken, nationale bibliotheken, universiteitsbibliotheken, bibliotheken van allerhande instellingen). Door de digitalisering van boeken, tijdschriften enzovoort, lijkt het op het eerste gezicht alsof het ideaal dan toch in virtuele zin kan worden gerealiseerd. Bibliotheken mikken inderdaad in toenemende mate op digitale collecties, maar ook hier zijn er belangrijke beperkingen. Toegang tot digitaal materiaal wordt vaak geregeld via dure institutionele abonnementen. Eigen opslag van digitale bestanden is dan weer afhankelijk van de grootte van een server, wat opnieuw een kwestie van centen is. In Europa gaan steeds meer stemmen op dat onderzoek dat betaald is met publieke middelen ook toegankelijk moet zijn voor dat publiek (het principe van Open Access), maar ook hier wordt een harde strijd om geleverd met commerciële uitgevers.

De Universiteit Gent beschikt over een zeer rijke collectie, maar is zoals elke bibliotheek ook beperkt. Via de catalogus van de Universiteitsbibliotheek (<https://lib.ugent.be/nl>) krijg je toegang tot het bezit van de Universiteitsbibliotheek: enerzijds boeken, tijdschriften, naslagwerken... verspreid over de verschillende deelbibliotheken (boekentoren, tien faculteitsbibliotheken en meer dan honderd vakgroepbibliotheken) en anderzijds digitale bestanden in opslag en digitale abonnementen. Deze catalogus bevat met andere woorden beschrijvingen en vindplaatsen van fysieke boeken, tijdschriften, naslagwerken, scripties in het bezit van de bibliotheek en beschrijvingen van virtuele boeken, tijdschriften, naslagwerken en scripties waartoe de bibliotheek toegang heeft. Tijdschriftartikels, hoofdstukken van boeken en recensies zullen in de catalogus in principe niet

tevoorschijn komen, omdat een catalogus niet tot op dat niveau ontsluit.⁶ De bedoeling van een catalogus is aan te geven dat de bibliotheek over een bepaald boek, tijdschrift, enzovoort beschikt en waar je dat boek of tijdschrift (fysiek of virtueel) kan vinden. Een catalogus verschilt dus grondig van een bibliografie.

De historicus/a gaat steeds op zoek naar geschikte literatuur via gedrukte bibliografieën en bibliografische databanken (links naar online databanken vind je op het Digitaal Platform of via <http://lib.ugent.be/nl/databases>). Wanneer de onderzoeker de werken ook wil raadplegen, wordt gebruik gemaakt van de catalogus. Via de signatuur krijgt de onderzoeker de plaats waar het materiaal zich bevindt; soms kan het werk in kwestie ook rechtstreeks online worden geraadpleegd. Eventueel kan je tegen betaling via een *Interlibrary Loan (ILL)* een boek laten overbrengen uit een andere bibliotheek, indien het werk niet in de collectie van de UGent te vinden is.

De bibliotheekdienst van onze universiteit heeft altijd een voortrekkersrol gespeeld op het vlak van digitalisering en het ontwikkelen van digitale toegangen. Zij ontwikkelde onder andere de SFX-software die wereldwijd wordt gebruikt. Via SFX kan je – binnen het UGent-netwerk – vanuit bibliografische databanken zoals *Historical Abstracts* rechtstreeks nagaan (1) of een titel digitaal te consulteren is via een van de digitale abonnementen van de UGent; (2) of er een fysiek exemplaar aanwezig is in de universiteitsbibliotheek. Met andere woorden: de SFX-software doet voor jou de opzoeking in de UGent-catalogus en koppelt zo de informatie uit de bibliografie aan de informatie uit de catalogus.

Kijk indien nodig zeker ook voorbij de bibliotheekcatalogus van de UGent. WorldCat (<http://www.worldcat.org/>) is de grootste virtuele bibliotheekcatalogus ter wereld. Deze online catalogus bevat gegevens uit meer dan 72.000 bibliotheken uit meer dan 90 landen. UniCat of de Union Catalogue of Belgian Libraries (<https://www.unicat.be/>) is de Belgische versie van WorldCat, een overkoepelende catalogus die een aantal Belgische bibliotheken omvat. Het bevat de data van online catalogi van de Belgische universiteitsbibliotheken, de Koninklijke Bibliotheek, een aantal musea, archieven en overheidsbibliotheken. Het gebruik van UniCat kan zinvol zijn wanneer je vaststelt dat een bepaald boek of tijdschrift niet aanwezig is in de Gentse Universiteitsbibliotheek. Via Unicat kan je opsporen of het werk zich elders in een Belgische bibliotheek bevindt, bijvoorbeeld in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel of de Universiteitsbibliotheek van Leuven.

⁶ Uitzondering zijn de publicaties van UGent-auteurs (professoren en andere onderzoekers). UGent-auteurs moeten al hun publicaties registreren in de academische bibliografie van de UGent en er sinds enkele jaren ook een full-text aan toevoegen. Deze academische bibliografie is geïntegreerd in de bibliotheekcatalogus van de UGent.

Zoekstrategieën: fasen bij het verzamelen van literatuur

Het snel en zo volledig mogelijk kunnen opzoeken van betrouwbare informatie is een van de belangrijkste vaardigheden van de historicus/a. Ook in je latere beroepsleven kan dat een enorme troef zijn. Tegenwoordig vindt natuurlijk iedereen die dat wil vanuit zijn/haar luie zetel informatie terug via Google of Wikipedia. Wie zich beperkt tot dergelijke populaire zoekmachines weet echter nooit of (1) de informatie correct is; (2) de informatie volledig is (zie ook de webtutorial over Wikipedia). Het web biedt zeer vele mogelijkheden, maar het moet met inzicht worden gebruikt.

Meer bepaald wat betreft het zoeken van literatuur is het van essentieel belang een goede zoekstrategie te ontwikkelen en je ook heel bewust te zijn van de stappen die je zet. Zeker naarmate de hoeveelheid informatie die je dient te verwerken groter wordt, is dat cruciaal. Je moet vermijden dat je midden in je onderzoek niet meer weet welke stappen je al hebt gezet. Houd daarover dus notities bij! Wij onderkennen **drie fasen bij het opsporen en consulteren van literatuur**:

1. **Oriënteren:** het consulteren van tijdschriften, overzichtswerken, recente studies om een onderwerp te definiëren en af te bakenen.
2. **Literatuur verzamelen:** het consulteren van gedrukte bibliografieën en bibliografische databanken om geschikte en zo volledig mogelijke literatuur te vinden.
3. **Literatuur raadplegen:** de geschikte literatuur lezen door boeken en tijdschriften ook effectief op te zoeken in de bib of gebruik te maken van de digitale tools.

Fase 2 (literatuur verzamelen) is cruciaal. Vooraleer een historisch onderzoek aan te vatten moet je immers weten welke wetenschappelijke publicaties er eerder verschenen over het door jou gekozen onderwerp. Een zoekstrategie helpt je om deze literatuur op efficiënte en doelgerichte wijze te zoeken en te vinden. Daarom bieden we je in annex een concreet vierstappenplan voor het doelgericht verzamelen van literatuur.

Annex: vierstappenplan bij het verzamelen van literatuur

Stap 1: Wat zoek ik?

Stap 2: Waar zoek ik?

Stap 3: Hoe zoek ik?

Stap 4: Hoe selecteer en beoordeel ik?

Stap 1: Wat zoek ik?

Bepaal aan de hand van de probleemstelling (met hoofd- en deelvragen) geschikte trefwoorden om literatuur te zoeken. Dit kan je op verschillende manieren doen, bijvoorbeeld aan de hand van een zoektermen tabel, woordenspin of mindmap. Noteer ook synoniemen, meervouds- en enkelvoudsvormen en doe dit voor de verschillende talen waarin je wil gaan zoeken. In deze oriënterende fase is het aangeraden om zowel algemene als specifieke zoektermen te noteren.

Voorbeeld:

Je wil onderzoek voeren naar de middeleeuwse ambachtswereld in Gent en de mogelijkheden tot opwaartse sociale mobiliteit in dat milieu. Voor het literatuuronderzoek ben je uiteraard ook geïnteresseerd in andere steden om een comparatieve invalshoek aan je studie toe te voegen.

	Zoektermen Nederlands	Zoektermen Frans	Zoektermen Engels	Duits/Spaans/ Italiaans ...
Algemene termen	<i>Ambacht(en) Vereniging(en) Corporatie(s) Handwerk(lieden)</i>	<i>Métier(s) Artisanat Corporation(s)</i>	<i>Craft guilds Trade Corporation(s)</i>	
Periode	<i>Middeleeuwen (Laat)middeleeuwse 15de eeuw(se-) Bourgondische periode</i>	<i>Moyen Âge Médiéval(e) Le XVe siècle de Bourgogne Bourguignon(ne)</i>	<i>Middle Ages Medieval The 15th century Burgundy Burgundian</i>	
Geografische afbakening	<i>Gent Lage Landen De Nederlanden</i>	<i>Gand Les Pays-Bas</i>	<i>Ghent The Low Countries</i>	
Aspecten van deelvragen	<i>Sociale mobiliteit Socio-economische elite(s) Elite(vorming)</i>	<i>Ascension sociale Élite</i>	<i>Social mobility Upward mobility Elite</i>	
...				

Stap 2: Waar zoek ik?

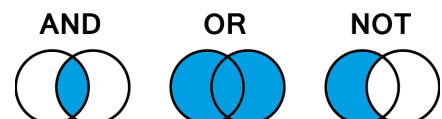
Kies de geschikte bibliografische databanken om deze zoektermen in op te sporen.

- Om te bepalen welke bibliografieën relevant zijn voor je probleemstelling maak je gebruik van het luik 'Literatuur' op de IHO-webstek (<http://www.heuristiek.ugent.be>). Daar vind je een selectie van digitale bibliografieën. Dit is uiteraard geen exhaustief overzicht. Via de website van de Gentse Universiteitsbibliotheek – Faculteit Letteren en Wijsbegeerte heb je digitaal toegang tot nog veel meer databanken. Het verdient aanbeveling om dit overzicht eens te bekijken (<https://lib.ugent.be/nl/catalog/type:database/faculty:LW>).
- Om toegang tot deze databanken te hebben, gebruik je een computer binnen het netwerk van de UGent, installeer je een VPN-verbinding op je computer (<http://helpdesk.ugent.be/vpn/>) of surf je via een internetbrowser die je opent vanuit Athena (<http://athena.ugent.be>).
- Denk logisch na welke informatie waar te vinden is. Houd daarbij rekening met de geografische afbakening, thematische focus en chronologische begrenzing van databanken. Enkele voorbeelden:
 - o Voor een onderwerp uit de klassieke oudheid zal je in de Bibliographie de Civilisation Médiévale niet veel geschikte titels vinden.
 - o Voor het thema van politieke collaboratie in Vlaanderen tijdens de Tweede Wereldoorlog zal je vermoedelijk weinig zoekresultaten bekomen in de International Bibliography of Art.
- Maak gebruik van verschillende types bibliografieën tijdens je opzoekwerk, bijvoorbeeld lopende en retrospectieve, digitale en gedrukte, lokale en nationale, thematische en chronologische bibliografieën.
- Online zoekacties zijn een prima voorbereiding voor een bibliotheekbezoek, maar kunnen dit niet vervangen. Een bezoek aan de bibliotheek, waar je ook gedrukte bibliografieën raadpleegt, blijft een noodzakelijke stap in ieder onderzoek.

Stap 3: Hoe zoek ik?

Hieronder staan enkele zoekmethodes en technieken opgelijst. Databanken kunnen sterk verschillen qua functionaliteit, zoekfilters en opgenomen informatie. Wees dus steeds kritisch. Het beste resultaat bereik je door verschillende zoekstrategieën te combineren.

- Zoeken aan de hand van Booleaanse operatoren: combineren en uitsluiten door AND, OR en NOT toe te voegen aan de door jou gekozen zoektermen.
 - AND: beide trefwoorden moeten voorkomen
 - OR: een van beide trefwoorden moet voorkomen
 - NOT: trefwoord moet juist niet voorkomen

Voorbeeld

- Zoeken op *guilds* AND *late medieval* levert publicaties op met zowel *guilds* als *late medieval* erin.
 - Zoeken op *guilds* OR *late medieval* levert publicaties waarin alleen *guilds*, alleen *medieval* en zowel *guilds* als *late medieval* voorkomen.
 - Zoeken op *guilds* NOT *late medieval* levert publicaties waarin wel *guilds* voorkomt, maar niet *late medieval*.
-
- Gebruik van *: door een asterisk te plaatsen na de stam van een woord kan je zoeken op alle mogelijke uitgangen en varianten. Bijvoorbeeld: *govern** om in één keer te zoeken naar *government, governments, governed, governing, governance, governmental, governs* etc. Dit werkt niet op Google-sites, maar wel in verschillende online databanken.
 - Houd ook rekening met spellingvarianten in oudere publicaties (bijvoorbeeld *product* versus *produkt, maître* versus *maistre*), de bijzondere spelling van sommige historische begrippen (bijvoorbeeld de *Groote Oorlog*, de *Vlaamsche Beweging* of het *Taal Aktie Komitee*), maar ook van plaatsaanduidingen (zoals *Land van Waas* en *Lande van Waes, Bergues* en *Sint-Winoksbergen*).
 - Via gebruik van dubbele aanhalingstekens “...” kan je zoeken op exacte woordcombinatie van twee of meerdere woorden die achter elkaar staan.
 - Filters binnen een zoekmachine laten toe publicaties met bepaalde kenmerken te selecteren (bijvoorbeeld inzake taal, publicatiejaar etc.).
 - Sneeuwbalmethode: als je een goede en relevante publicatie gevonden hebt over jouw onderwerp kan je deze grondig doornemen op trefwoorden en literatuur in de voetnoten. Die literatuur bevat op haar beurt nieuwe verwijzingen en zo ontstaat een sneeuwbaaleffect. Een nadeel van deze methode is dat je enkel oudere publicaties terugvindt.

Stap 4: Hoe selecteer en beoordeel ik?

De vorige stappen leveren zoekresultaten op. Vervolgens ga je beoordelen of de gevonden literatuur bruikbaar en kwalitatief is. Dit kan je doen aan de hand van algemene criteria:

- *Relevantie* – Bevat de publicatie relevante informatie die kan bijdragen aan een antwoord op (een deel van) mijn probleemstelling?
- *Betrouwbaarheid* – Wie is de uitgever of de auteur? Heeft deze een wetenschappelijke achtergrond?
- *Onafhankelijkheid* – Wat zijn de motieven van de uitgever voor de publicatie?
- *Verifieerbaarheid* – Bevat de publicatie een kritisch apparaat? Is het onderzoek controleerbaar?

- *Actualiteit* – Is de publicatie nog actueel of is het een verouderd werk? Betreft het de originele publicatie of is het een herdruk of vertaling van een eerder verschenen werk?
- *Autoriteit* – Is de publicatie wetenschappelijk valide? Is deze beoordeeld door peers (vakgenoten) of door een wetenschappelijke redactie?

Algemene tips

Maak zorgvuldige en gedetailleerde notities tijdens je zoekacties. Zo vermijd je dubbel werk en heb je meteen de volledige bibliografische referentie voor in de opdracht of tijdens je onderzoek.

Literatuur kan je best verzamelen en beheren in een bibliografisch programma zoals Zotero (zie hoofdstuk 5).

Aan de hand van gevonden zoekresultaten kan het nodig zijn om zoekvragen te verfijnen (door specifiekere termen te gebruiken) of te verbreden (door meer algemene termen te gebruiken). Herhaal dan de vier stappen van het onderzoek.

Nadat je specifieke publicaties hebt gevonden, kan je deze opzoeken in de catalogus van de Gentse Universiteitsbibliotheek (<https://lib.ugent.be/>) om te zien of deze aanwezig zijn in de collectie. Indien dat het geval is, kan je deze via het plaatsnummer in het open rek terugvinden (in een van de deelbibliotheken) of via de Boekentoren aanvragen. Let op: bij het aanvragen van een artikel in een tijdschrift of bijdrage in een verzamelbundel moet je de naam van het tijdschrift of de titel van de verzamelbundel ingeven in de bibliotheekcatalogus. Artikels en hoofdstukken staan immers niet als aparte records in de catalogus opgenomen.

Hoofdstuk 4: De verantwoorde historicus: het kritisch apparaat

Deontologie van de historicus/a

Academische geschiedschrijving hoort verantwoorde geschiedschrijving te zijn. Dat is maar mogelijk als historici zich een bepaalde deontologie of beroepsethiek aanmeten (of zich als het ware een aantal deugden eigen maken). Het gaat in het algemeen om ongeschreven regels, al biedt de American Historical Association een heel mooie samenvatting:

Historians should practice their craft with integrity. They should honor the historical record. They should document their sources. They should acknowledge their debts to the work of other scholars. They should respect and welcome divergent points of view even as they argue and subject those views to critical scrutiny. They should remember that our collective enterprise depends on mutual trust. And they should never betray that trust.⁷

Vrij vertaald gaat het om:

- Respect voor de bronnen: bonafide historici vinden uiteraard geen bronnen uit. Ze zijn ook niet selectief door enkel die bronnen te betrekken die hun eigen visie ondersteunen en andere te verzwijgen. Ze citeren of parafraseren de bronnen zo zorgvuldig mogelijk. Ze geven zo volledig mogelijke verwijzingen naar de bronnen.
- Dialoog met de gemeenschap van historici: bonafide historici erkennen dat ze schatplichtig zijn aan het werk van anderen. Zelfs als ze het oneens zijn met de visies van andere historici, geven ze hen het nodige krediet. Ze erkennen de fundamentele rol van het historisch debat. Ze geven zo volledig mogelijke verwijzingen naar de literatuur.

Dit wil niet zeggen dat historici neutraal moeten zijn of geen persoonlijke overtuiging mogen hebben, wel dat deze overtuiging niet in de weg mag staan van wetenschappelijke eerlijkheid.

Zowat de ergste zonde die je als historicus/a (of als wetenschapper in het algemeen) kan begaan is plagiaat. Plagiaat betekent zoveel als het werk van een andere als je eigen werk voorstellen. Het meest spectaculaire voorbeeld is een (onbekend) werk volledig overnemen en je eigen naam er boven plaatsen. Dit komt gelukkig niet zo vaak voor. Vormen van plagiaat binnen de historische discipline die we spijtig genoeg wel geregeld vaststellen:

- Het overnemen van zinsneden van anderen zonder aanhalingstekens en/of verwijzing.
- Het letterlijk vertalen van zinsneden van anderen (bijvoorbeeld uit het Engels) zonder aanhalingstekens en/of verwijzing.
- Het parafraseren van anderen zonder verwijzing.

⁷ "Statement on standards of professional conduct (updated 2011)," American Historical Association, geraadpleegd 22.09.2016, <http://www.historians.org/>.

- Het overnemen van concepten, ideeën, gegevens etc. van anderen zonder verwijzing.
- Het overnemen van een bronverwijzing uit de literatuur in plaats van te verwijzen naar de studie in kwestie.

De UGent neemt plagiaat heel ernstig. In het examenreglement 2020-2021 wordt plagiaat gedefinieerd als volgt:

Plagiaat wordt aan de UGent beschouwd als een vorm van fraude en een onregelmatigheid. Als plagiaat wordt beschouwd: het presenteren als een oorspronkelijk product en onder eigen naam van (gedeelten van) een bron zonder bronvermelding.⁸ Plagiaat kan betrekking hebben op verschillende vormen van producten zoals tekst (schriftelijk, mondeling), beeld (foto's, film, grafieken, schema's, figuren...), muziek, databestand, structuur, gedachtengang [sic], ideeëngoed.⁹

Artikel 78 van hetzelfde examenreglement noemt de sancties die worden opgelegd bij bewezen plagiaat. De zwaarste sanctie is uitsluiting van de UGent voor een periode van tien academiejaren. De Faculteit Letteren & Wijsbegeerte heeft bovendien de UGent-definitie van plagiaat verder verfijnd.

Het overnemen, al dan niet in vertaling, van andermans woorden of het parafraseren van iemands gedachtegang zonder de vindplaats te vermelden of zonder aan te geven wiens ideeën worden overgenomen, wordt gezien als plagiaat. Alle stukken tekst (zinnen of zinsneden) die men overneemt uit om het even welke andere publicatie en om het even welke taal, zelfs uit webpagina's op het internet of uit een manuscript, moeten dus een bronvermelding krijgen en -- wanneer letterlijk overgenomen -- als citaat gekenmerkt zijn. Een globale bronvermelding, bijv. bij het begin van een hoofdstuk, verschoont het plagiaat t.o.v. afzonderlijke passages niet. Het vermelden van een bron in de bibliografie of bronnenoverzicht verschoont het plagiaat niet.¹⁰

Op de website van de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte vind je bovendien goede voorbeelden ter verduidelijking. Teksten afschrijven zonder aanhalingstekens maar met literatuurverwijzing in voetnoot kan bijvoorbeeld ook niet. Je vindt er ook de link naar een quiz om jouw kennis van de definitie van plagiaat te testen.

De Faculteit beschikt over goede antiplagiaatsoftware en de docenten volgen dit zeer goed op. Laat het dus niet zover komen. De meeste gevallen van plagiaat zijn trouwens niet te wijten aan boos opzet maar aan slordigheid. Daarom is het belangrijk vanaf het begin van je onderzoek zo zorgvuldig mogelijk te noteren en te documenteren. Plaats letterlijke citaten uit bronnen of literatuur ALTIJD tussen aanhalingstekens, zo kan daar later geen misverstand over bestaan.

Bij het citeren van bronnen of literatuur plaats je korte citaten tussen dubbele aanhalingstekens (zie voorbeeld verderop), langere citaten kunnen in bloktekst in een kleiner lettertype (zie voorbeelden

⁸ Met 'bron' wordt hier in de eerste plaats secundaire bronnen of literatuur bedoeld.

⁹ Onderwijs- en examenreglement UGent 2020-2021.

¹⁰ "Plagiaat," Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, geraadpleegd 11.09.2020, <https://www.ugent.be/lw/nl/student/opleiding-studie/facultairreglement>.

hogerop). Citaten worden letterlijk overgenomen, inclusief leestekens en spelfouten. Een spelfout kan je signaleren door het invoegen van [sic] (zie voorbeeld hogerop: “gedachtengang [sic]”). Als je in een citaat een stuk tekst weglaat signaleer je dit door [...]. Uiteraard worden citaten uit bronnen of literatuur steeds gevolgd door een verwijzing in voetnoot. Wees echter spaarzaam! Het overvloedig letterlijk citeren uit de literatuur dient te worden vermeden. Dit wijst meestal op intellectuele bloedarmoede. Citeer enkel markante passages uit de bronnen of literatuur waarin elk woord telt.

Onthoud nog deze wijze raad van de American Historical Association: “The real penalty for plagiarism is the abhorrence of the community of scholars.”¹¹

Het kritisch apparaat

In hoofdstuk 1 wezen we reeds op het belang van het kritisch apparaat. In voetnoten (of eindnoten) en bibliografie verantwoordt de auteur het gebruik van bronnen en literatuur. Daarom moeten deze verwijzingen zo volledig mogelijk zijn. Ze zijn als het adres van een persoon: je wil ook niet dat een brief bij jouw buurvrouw of op de verkeerde verdieping wordt geleverd.

Voetnoten

De regels voor voetnoten en eindnoten zijn in se dezelfde, enkel de plaats (onder aan de pagina voor voetnoten; aan het einde van een artikel, hoofdstuk of boek voor eindnoten) verschilt. Binnen de Opleiding Geschiedenis van de UGent word je verwacht gebruik te maken van voetnoten. Er bestaan twee soorten voet- of eindnoten:

- *Verklarende (of explicatieve) noten* lichten een detail in de tekst toe. Het betreft hier randinformatie die niet essentieel is voor de probleemstelling en daarom niet in de lopende tekst wordt opgenomen (bv. een korte uitweiding over een historische figuur die enkel geldt als aanvullende informatie en de lopende tekst zou doorbreken). Zaken die algemeen gekend worden geacht zoals het gegeven dat Elisabeth I koningin van Engeland was of de informatie dat Duitsland Polen binnenviel op 1 september 1939 moeten niet in voetnoot worden vermeld! Sowieso worden verklarende noten met mate gebruikt.
- *Verwijzende voetnoten* zijn referenties naar bronnen en literatuur. Zij zijn het Alfa en Omega van de wetenschappelijke tekst. Het is uiterst belangrijk om zo zorgvuldig mogelijk te werk te gaan. *Bronverwijzingen* noemen niet enkel de bron (bewaarplaats, bestand of collectie, nummer van het archiefstuk of het manuscript) maar ook de exacte vindplaats in de bron (paginanummer of folionummer). *Literatuurverwijzingen* omvatten de volledige referentie naar een artikel, boek, hoofdstuk in een boek etc. maar ook het juiste paginanummer (of kolomnummer). Ook bij internetbronnen wordt een zo volledig mogelijke verwijzing verwacht. Als je twijfelt, stel jezelf dan deze vraag: kan een lezer de geciteerde informatie in de door mij beschreven primaire of secundaire bron snel en precies terugvinden?

¹¹ “Statement on standards.”

Om de tekst niet te overladen wordt vanaf de tweede verwijzing een *verkorte voetnoot* gebruikt. In het geval van een literatuurverwijzing omvat deze verkorte voetnoot enkel auteur en verkorte titel, uiteraard gevolgd door de juiste paginanummers.

Wanneer plaats je voetnoten?

- Alle citaten en parafrases van literatuur en bronnen MOETEN voorzien zijn van een voetnoot onmiddellijk na het citaat of de parafrase, aan het einde van de zin.
- Wanneer je cijfermateriaal of andere data van iemand anders gebruikt MOET je eveneens een voetnoot voorzien, aan het einde van de zin of aan het einde van de alinea.
 - Opmerking: bij een tabel of grafiek is het aangewezen om in plaats van een voetnoot, de bron- of literatuurverwijzing meteen onder de tabel of grafiek te plaatsen. Goede voorbeelden vind je in Bruno Blondé, Isabelle Devos, Jord Hanus en Wouter Ryckbosch, *Trend en toeval. Inleiding tot de kwantitatieve methoden voor historici* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2015).
- Wanneer je verwijst naar de opvattingen of het werk van een auteur zonder hem/haar direct te citeren of parafraseren MOET je eveneens een voetnoot voorzien, aan het einde van de zin of aan het einde van de alinea. Een voetnoot aan het begin van een hoofdstuk volstaat niet.

Waar plaats je voetnoten?

- Elke zin telt in regel maximum één voetnoot, elke alinea minimum één voetnoot.
- Een voetnootteken volgt na een punt (of uitroep- of vraagteken), uitzonderlijk na een puntkomma.
- Je plaatst nooit verschillende voetnoottekens na elkaar (zoals “[...] een vervelende voetnoot in de geschiedenis.”^{3 4 5}). Je vervangt deze door één voetnootteken en geeft in de voetnoot de verschillende literatuur- of bronverwijzingen na elkaar, gescheiden door een puntkomma.

Een voorbeeld (kijk goed naar de plaats van de voetnoottekens in de tekst en de opbouw van de voetnoten onderaan de tekst):

Op een vroege ochtend in augustus 1579 riep Jan van Hembyze, de Gentse patriciër die verantwoordelijk was voor het calvinistische beleid van de voorgaande twee jaren in zijn stad, de kapiteins van de burgerwacht bij zich. Voor de bevelhebbers van de burgerwacht bepleitte Hembyze geëmotioneerd de goede intenties van zijn beleid. Zijn bedoeling was geweest om van Gent een tweede Genève te maken: protestants, economisch succesvol, onoverwinnelijk en dit allemaal in het voordeel van de Gentse ‘ghemeente’, zijnde het gewone volk (“sijnde in meeningen van Ghendt een coopstat te makene ghelijc Genevere, eene onwinnelijke stadt ten voordele vanden ghemeente”).¹² Het was de meest expliciete uitdrukking van de wens van Hembyze en zijn medestanders om van Gent een calvinistische mini-republiek te maken.¹³ Hembyze verliet de stad kort daarop en ging in ballingschap. Dat zorgde echter niet voor een grote ommekeer in de Gentse politiek. In 1583 werd hij zelfs teruggeroepen door het stadsbestuur. Tot een echte republiek zou het nooit komen. De situatie was zo uitzichtloos dat Hembyze in 1584 in het geheim onderhandelingen aanknoopte met Alexander Farnese, landvoogd van Filips II. Dat ‘verraad’ aan de Gentse zaak moest hij op het schavot bekopen. Een maand later capituleerde de stad voor de troepen van Filips II. In de jaren daarop volgde het definitieve katholieke herstel van Gent. Het zevenjarige calvinistische bewind in Gent werd al gauw niet meer dan een vervelende voetnoot in de geschiedenis.¹⁴

Voetnoten kunnen eenvoudig worden aangemaakt in een tekstverwerkingsprogramma (in Word valt dit onder ‘Verwijzingen’ – ‘Voetnoot invoegen’ of ‘Documentelementen’). Ze komen onderaan de pagina met het voetnootteken in superscript en worden doorlopend genummerd in Arabische cijfers. Elk hoofdstuk (bijvoorbeeld van een masterscriptie) begint best met een nieuwe nummering (voetnoot ¹⁰³¹ is stoer maar niet zo elegant). Voetnoten worden in een kleiner lettertype opgemaakt dan de doorlopende tekst (1 of 2 punten minder), maar ook daar zorgt de tekstverwerker in principe voor.

¹² Gillis Coppens, *Kroniek van Gent door Gillis Coppens, 1566-1593*, 16de eeuw (Universiteitsbibliotheek, Gent, *Handschriften*, ms. 159), 2: 427v.

¹³ Er zijn weinig sporen van republikeins gedachtegoed in de Nederlandse Opstand; Martin van Gelderen, *The political thought of the Dutch Revolt, 1555-1590* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 188-94.

¹⁴ Joseph E. Nève de Mévergnies, *Gand en république: la domination Calviniste à Gand (1577-1584)* (Gent: Vanmelle, 1940); André Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579),” *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 17 (1963): 119-229; Johan Decavele, “Gent, het “Genève” van Vlaanderen,” in *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, ed. Johan Decavele (Gent: Stadsbestuur Gent, 1984), 32-62.

Bibliografie

De bibliografie (ook *Literatuuropgave* of *Opgave van Bronnen en Literatuur* genoemd) is een systematisch geordende lijst van alle gebruikte bronnen en literatuur. Hiermee bedoelen we enkel die bronnen en literatuur die daadwerkelijk zijn verwerkt in de studie en dus minstens eenmaal in een voetnoot zijn vermeld. De bibliografie is opgebouwd volgens een vaste structuur:

- (0) Overzicht van de gebruikte afkortingen (voor bibliotheek- of archiefinstellingen of vaak gebruikte tijdschriften)
- (1) Overzicht van de onuitgegeven bronnen
- (2) Overzicht van de uitgegeven bronnen
- (3) Overzicht van de gedrukte bronnen
- (4) Overzicht van de databanken
- (5) Overzicht van de literatuur

De rubrieken (2), (3), (4) en (5) worden alfabetisch geordend, voor rubriek (1) wordt de logica in de stijlguides toegelicht. Binnen de Opleiding Geschiedenis kiezen we ervoor om alfabetisch te ordenen op prefix. Dit wil zeggen: wel “De Wever, Bruno” en niet “Wever, Bruno De”. Een modelbibliografie vind je verderop in de **stijlgids**. De bibliografie wordt bij voorkeur achteraan de studie geplaatst.

Afkortingen

In voetnoten worden vaak afkortingen gebruikt. De oude Latijnse afkortingen raken echter stilaan in onbruik. Ze werken immers vaak verwarrend. Je zal ze natuurlijk wel tegenkomen in oudere werken. We geven hieronder een overzicht. De afkortingen die cursief worden aangeduid, moet je begrijpen maar mag je zelf niet gebruiken. De andere afkortingen zal je zelf af en toe moeten gebruiken (zie de stijlguides).

<i>art. cit.</i>	<i>articulo citato (in het laatstgenoemde artikel van dezelfde auteur)</i> [in onbruik door de verkorte voetnoot]
<i>cfr.</i>	<i>conferatur (zie)</i>
<i>cfr. infra</i>	<i>conferatur infra (zie verder in dit werk)</i>
<i>cfr. supra</i>	<i>conferatur supra (zie hoger in dit werk)</i>
ed./eds.	editor/editors
et al.	et alii (en anderen)
<i>ibid.</i>	<i>ibidem (op dezelfde plaats, in hetzelfde werk als laatst vermeld)</i> [in onbruik door de verkorte voetnoot]

<i>id.</i>	<i>idem (van dezelfde auteur)</i> [in onbruik door de verkorte voetnoot]
<i>i.c.</i>	<i>in casu (met name)</i>
<i>loc. cit.</i>	<i>loco citato (in het laatst vermelde werk, op dezelfde pagina)</i> [in onbruik door de verkorte voetnoot]
<i>n.g.</i>	niet genummerd
<i>op. cit.</i>	<i>opere citato (in het laatst vermelde werk van dezelfde auteur)</i> [in onbruik door de verkorte voetnoot]
<i>s.d.</i>	sine dato (zonder datering, zonder jaar van uitgave)
<i>s.l.</i>	sine loco (zonder plaats; plaats van uitgave niet vermeld)
<i>s.l.n.d.</i>	sine loco nec dato (zonder vermelding van plaats noch vermelding van jaar)
<i>s.n.</i>	sine nomine (zonder vermelding van de naam van de uitgeverij)
<i>s.p.</i>	<i>sine pagina (zonder paginavermelding)</i> [bij voorkeur te vervangen door n.g.]
<i>vert.</i>	vertaler
<i>vol./vols.</i>	volume/volumes

Hoofdstuk 5: De historicus 2.0: digitale tools

Het vak van geschiedkundige heeft de laatste jaren een enorme evolutie ondergaan. De tijd dat mensen zich jarenlang opsloten in archieven en bibliotheken om aan een monografie te werken is voorbij. Historici maken deel uit van een gemeenschap. Dat uit zich op verschillende manieren. Historici die werken rond eenzelfde problematiek komen bijvoorbeeld geregeld samen op congressen en symposia om de nieuwste ideeën binnen het vakgebied te bespreken. Ook online ontmoeten historici elkaar steeds meer. Een goed voorbeeld hiervan is de website <http://www.historici.nl/>. Historici.nl is dé website voor iedereen met een serieuze interesse in de Nederlandse geschiedenis. Onderzoekers, studenten, docenten, archivariissen, museummedewerkers en historisch geïnteresseerden vinden hier het laatste nieuws, toegang tot een grote collectie online onderzoeksmateriaal en publicaties, en een community voor discussie en samenwerking. Historici.nl bevordert kennisdeling, discussie en samenwerking tussen historici en historisch geïnteresseerden. Daarnaast laat de site aan het grote publiek zien dat geschiedenis er toe doet.

Eerder gingen we al dieper in op bibliografische databanken (zoals Historical Abstracts) via dewelke historici relevante literatuur kunnen opsporen van achter de pc (zie hoofdstuk 3). We onderstrepen graag dat die databanken de belangrijkste werkinstrumenten zijn voor de historicus/a. In dit hoofdstuk bespreken we enkele andere tools die niet primair bedoeld zijn voor het historisch onderzoek, maar wel nuttig kunnen zijn voor historici. Opereren binnen digitale omgevingen dient echter met de nodige voorzichtigheid te gebeuren. Gebruik de aangereikte tools verstandig en kritisch. Houd steeds in het achterhoofd dat het combineren van verschillende zoekstrategieën de gouden regel is voor elk geslaagd wetenschappelijk onderzoek. Bekijk zeker ook de **webtutorials** op het Digitaal Platform Historische Praktijk (onder “Lesmateriaal”) voor een goed gebruik en enkele ‘tips and tricks’.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

JSTOR is een digitale bibliotheek of een online databank met wetenschappelijke literatuur, opgericht in 1995. De tool is nu in handen van ITHAKA, een non-profitorganisatie die als doel heeft digitale technologie in de academische gemeenschap te introduceren en uit te bouwen. De dienst is in de eerste plaats gericht op bibliotheken die zo als het ware plankruimte en dure individuele abonnementen uitsparen. JSTOR is namelijk een afkorting voor *Journal Storage*, en verwijst naar het oorspronkelijke opzet van de databank, met name het aanbieden van wetenschappelijke artikels die in tijdschriften verschijnen. Sinds 2012 kunnen via JSTOR ook boeken en pamfletten worden opgespoord, maar beide uitbreidingen staan nog maar in hun kinderschoenen. JSTOR is wel heel

nuttig voor het consulteren van recensies van boeken (aangezien die in tijdschriften verschijnen). Hoewel JSTOR de bijdragen van meer dan 2000 academische tijdschriften uit meer dan vijftig wetenschappelijke disciplines bundelt, is ook het tijdschriftenbestand niet exhaustief. De focus ligt zeer sterk op de Angelsaksische wereld. Het combineren van verschillende zoekstrategieën is dus zoals steeds cruciaal.

JSTOR is een betalende dienst. Om optimaal van de mogelijkheden gebruik te maken is het dus belangrijk om verbonden te zijn met het UGent-netwerk (via een computer van de UGent, een internetbrowser via <http://athena.ugent.be> te openen of via VPN). Houd er ook rekening mee dat gebruik gemaakt wordt van een *moving wall* van drie of vijf jaar (de meest recente drie of vijf jaargangen zijn niet toegankelijk) en soms van een *fixed wall* (toegang geblokkeerd vanaf een bepaalde jaargang).

Via het verstandig ingeven van zoekwoorden krijg je snel een ruim aanbod van artikels interessant voor je eigen onderzoek. Maak via de 'Advanced Search' gebruik van meerdere zoektermen om het aantal resultaten te beperken. Een belangrijke optie is verder het sorteren van de zoekresultaten (bv. de meest recente bijdragen eerst). Bij de meeste resultaten krijg je dadelijk de mogelijkheid om een pdf-versie van het artikel te openen, op te slaan en/of af te drukken. Als je een eigen JSTOR-account aanmaakt kan je referenties ook opslaan voor later gebruik.

Persée

<http://www.persee.fr/>

Persée is een online databank met artikels uit wetenschappelijke tijdschriften, boeken, bijdragen uit verzamelbundels etc. met betrekking tot de sociale en humane wetenschappen. De taal van deze wetenschappelijke teksten is het Frans. De databank wordt dan ook ondersteund door het Franse Ministerie van Onderwijs. De databank is sinds 2005 online en is volledig Open Access. Persée is een zeer goede aanvulling op JSTOR omdat je zo ook toegang krijgt tot de belangrijke Franse historische wetenschap.

Cairn

<https://www.cairn.info/>

Cairn is een online databank die toegang geeft tot publicaties in tijdschriften uit de sociale en humane wetenschappen. Cairn werd opgericht door vier grote Franse en Belgische wetenschappelijke uitgeverijen in 2005. Intussen wordt de databank ook ondersteund door de Bibliothèque nationale de France. Cairn bevat heel wat historische tijdschriften die vanuit het UGent-netwerk raadpleegbaar zijn. Het biedt net als Persée voornamelijk Franstalige tijdschriften aan en vormt aldus een goede aanvulling op JSTOR.

Google Books

<http://books.google.com/>

Het internetbedrijf Google lanceerde rond de millenniumwissel het idee een universele digitale bibliotheek uit te bouwen en zo kennis op grote schaal te democratiseren. Met dat doel voor ogen had/heet dit commercieel bedrijf de wens om meer dan 130 miljoen bestaande boeken te digitaliseren door gebruik te maken van de collecties van zowel prestigieuze universiteitsbibliotheken (bv. Harvard, Oxford) als openbare bibliotheken (bv. New York Public Library). Ook de Universiteitsbibliotheek Gent behoort tot het selecte groepje bibliotheken dat instapte in het Google Books Library Project. Sinds 2005 kan het publiek deze digitale bibliotheek bezoeken via Google Boeken of Google Books, een Open Access service van Google waar (delen van) gedigitaliseerde (gescande) boeken (uit de collecties van de instellingen die zich verbonden aan het project) kunnen worden bekeken en doorzocht op bepaalde woorden. In september 2016 waren meer dan 25 miljoen titels beschikbaar.

Op het eerste gezicht lijkt deze tool een zegen voor de onderzoeker. Een grote maar is hier echter op zijn plaats. Binnen een academisch-wetenschappelijke context kan Google Books niet gebruikt worden als een online bibliotheek: Google Books is geen vervangmiddel voor het raadplegen van boeken in een fysieke bibliotheek. Toch kan de dienst helpen bij het vinden van geschikte wetenschappelijke literatuur indien je rekening houdt met volgende opmerkingen.

- Sta stil bij de *filter bubble*. De *filter bubble* is het resultaat van een individuele speurtocht op het net waarbij een algoritme raadt welke informatie een gebruiker wenst te zien op basis van de gegevens over de gebruiker (bv. locatie, klik- en zoekgeschiedenis). Deze *bubble* lijkt onschuldig (velen maakten het wel al mee dat ze het internet hadden afgespeurd naar een elektronisch toestel en dat de volgende dagen aanbiedingen voor een dergelijk toestel opeens overal opduiken), maar zorgt er wel voor dat de gebruiker in zijn eigen context blijft en met andere woorden vastgeroest raakt in een tunnelvisie. Er wordt beslist voor jou (en niet door jou) wat je te zien krijgt! Een alternatief is het gebruik van Duckduckgo. Alle zoekopdrachten die je uitvoert op Duckduckgo zijn anoniem. Bovendien houdt deze zoekmachine geen profiel van jouw zoekopdrachten bij. Hierdoor krijgen alle gebruikers precies dezelfde zoekresultaten te zien.
- Google digitaliseerde het boekenbezit van universiteitsbibliotheken en openbare bibliotheken. Het resultaat is dat tussen de zoekresultaten ook heel veel niet-wetenschappelijke literatuur zit. Bekijk de resultaten kritisch en let onder meer op de uitgeverij en het notenapparaat. Doorstaan deze de toets van wetenschappelijkheid? Dit biedt nog geen garantie op wetenschappelijke kwaliteit, maar het is op zijn minst een goede indicatie.
- Lees steeds de korte inhoud van het werk. Onder de titel van een werk staat bijvoorbeeld soms uitdrukkelijk dat dit werk tot stand kwam aan de hand van Wikipedia en andere vrije online bronnen. Deze werken zijn dan ook niet bruikbaar.
- Google Books kan geen bibliotheekbezoek vervangen. Werken die zichtbaar zijn, zijn niet onderhevig aan copyright. Dit betekent dat het hier vaak om ofwel verouderde boeken gaat (historisch onderzoek dient up-to-date te zijn), ofwel (bij recente boeken) om auteurs die wanhopig op zoek zijn naar een publicatiekanaal.

- Citeer nooit rechtstreeks van Google Books, tenzij je het volledig boek kan inkijken. Net op de pagina's die ontbreken kan belangrijke informatie staan. Een auteur kan bijvoorbeeld op de zichtbare pagina's een interessante hypothese uitwerken, maar dan toch stellen (in het niet zichtbare deel) dat hij of zij deze theorie niet ondersteunt.

Indien je als onderzoeker rekening houdt met deze gevaren, kan Google Books je helpen om wat er allemaal is verschenen over een onderwerp te filteren naar wat bruikbaar is voor je eigen wetenschappelijke studie. Aan de hand van de nuttige zoekresultaten ben je beter voorbereid op je bibliotheekbezoek. Google Books kan wel nuttig zijn voor het rechtstreeks consulteren van oude drukken (voor 1800). Die staan niet onder copyright en zijn daarom volledig zichtbaar. Zo is de impressionante collectie oude drukken van de UGent grotendeels te raadplegen via Google Books.

Google Scholar

<http://scholar.google.com/>

Omstreeks hetzelfde moment van Google Books lanceerde Google ook Google Scholar (in het Nederlands: Google Wetenschap), een internetzoekmachine die de volledige tekst van wetenschappelijke bijdragen doorzoekbaar maakt. Google Scholar maakt hiervoor gebruik van alle publicaties die *full-text* op het web staan (ook in databanken waarvoor de toegang betalend is). Toch blijft een kritische houding noodzakelijk. Google Scholar doorzoekt immers niet alleen de meeste online *peer review*-tijdschriften van de grootste wetenschappelijke uitgevers van Europa en Noord-Amerika, maar ook wetenschappelijke boeken en andere tijdschriften die niet met *peer review* werken. Wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke informatie wordt in Google Scholar dus door elkaar geplaatst. Controleer dus steeds het publicatiekanaal vooraleer je naar een bepaalde studie verwijst in je wetenschappelijke papers!

Twee toepassingen van Google Scholar zijn wel heel nuttig binnen het historisch onderzoek. Ten eerste is het mogelijk om te kijken welke studies gebruik hebben gemaakt van een andere studie. Stel dat je een interessant maar niet heel recent boek voor je eigen onderzoek hebt gelezen, dan kan je dit boek/artikel ingeven in Google Scholar. Via de functie “geciteerd door” krijg je een overzicht van andere studies die dat werk hebben gebruikt. Zo kan je meer recente literatuur over hetzelfde onderwerp op het spoor komen. Het aantal keer dat een werk werd geciteerd kan trouwens, zeker in de harde wetenschappen, een indicatie zijn om de waarde van het werk in te schatten. Indien je ervan overtuigd bent dat je een basisstudie hebt gevonden, maar dit werk wordt door niemand anders geciteerd, dan moet er een belletje rinkelen (zeker indien het werk niet heel recent is verschenen). Houd er echter wel rekening mee dat geschiedenis eerder een *slow science* is en nieuwe theorieën niet dadelijk bij het grote publiek doordringen. In de tweede plaats kan je, indien een bijdrage *full-text* beschikbaar is binnen het netwerk waarin je werkt, via Google Scholar de volledige tekst snel raadplegen.

Academia.edu

<https://www.academia.edu/>

Academia.edu is een tool die vrij recent ontwikkeld werd (2008). Je kan het beschouwen als een sociale netwerksite voor academici. Iedereen kan zoals op Facebook een eigen profiel aanmaken en de eigen publicaties uploaden zodat die zichtbaar worden voor de andere leden van de community. Je kan ook zoals op Twitter interessante onderzoekers volgen of feeds krijgen over jouw specifieke onderzoeksinteresses. Omdat onderzoekers publicaties die soms nog onder copyright staan delen met anderen, is er wel tegenstand van grote wetenschappelijke uitgeverijen zoals het almachtige Elsevier (vooral medische en exacte wetenschappen). Voorlopig groeit de community echter gestaag en wordt zo het ideaal van Open Access van onderuit waargemaakt.

Wikipedia

<https://www.wikipedia.org/>

Wikipedia is een online encyclopedie en tevens ook een gemeenschap, die tracht deze encyclopedie tot een zo hoog mogelijk niveau te tillen. Volgens het principe van ‘crowdsourcing’ kan iedereen met toegang tot het internet bijdragen door informatie over een bepaald onderwerp toe te voegen. Anderen kunnen die info dan weer bewerken, taalfouten corrigeren etc. Wikipedia wordt dagelijks ontelbare keren geraadpleegd, niet in het minst omdat aan de hand van een zoekopdracht via Google het eerste resultaat in het overgrote deel van de gevallen een Wikipedia-link is. Hoewel de waarde en de correctheid van Wikipedia met rasse schreden vooruitgaat, is Wikipedia niet te citeren als wetenschappelijke bron in een universitaire paper. Wikipedia voldoet immers niet aan de vooropgestelde wetenschappelijke standaard, presenteert niet altijd de meest recente inzichten en gaat slechts oppervlakkig in op debatten. Stel dat we bijvoorbeeld werken over Alexander De Grote. De Nederlandse pagina over deze krijgsheer bevat veel informatie, maar slechts heel zelden krijgen we een verwijzing naar bronnen en/of literatuur. De controleerbaarheid van de gegevens is hierdoor problematisch. Let ook erg op met controversiële lemmata (bv. de evolutieleer) die in luttele uren kunnen worden aangepast door ‘vijandige’ partijen.

Toch kan Wikipedia in beperkte mate bruikbaar zijn voor het historisch onderzoek. Via Wikipedia kan je immers de zoektocht naar literatuur een duw in de rug geven. Schakel bijvoorbeeld door naar de Engelse pagina over Alexander De Grote. Onderaan de pagina staan de rubrieken *References*, *Sources* en *Further Reading*, op basis waarvan je (een beperkte hoeveelheid) wetenschappelijke literatuur kan verzamelen. Beperk je zeker niet tot de *External Links*, aangezien je hier louter werken vindt waar geen copyright voor geldt. Dat impliceert dat veel van deze werken sterk gedateerd zijn.

Annex: Zotero

Zotero is een bibliografisch hulpinstrument. Het is een (online en offline) computerprogramma en een extensie waarmee je bibliografische gegevens snel en makkelijk kunt opslaan en organiseren. De gegevens worden opgeslagen in een cloud, waardoor je er op elke computer met een internetverbinding toegang toe hebt. Zotero is een handig middel om de literatuur en de bronnen die je voor je historisch onderzoek gebruikt op te slaan, te ordenen, te delen en te exporteren. Een groot voordeel van Zotero bestaat erin dat je minder snel fouten zal maken wanneer je voetnoten invoegt of je bibliografie opstelt. Op langere termijn biedt het systematische gebruik van Zotero het voordeel dat je het overzicht kan behouden en dat je makkelijk je gevonden materiaal kan terugvinden op een later tijdstip. Ook kan je bibliografische gegevens met anderen gaan delen.

Zotero bestaat uit **vier complementaire tools**:

- a. de *Standalone versie*, waarmee je offline je bibliotheek kan beheren.
- b. de *online versie* (www.zotero.org), waarmee je online je bibliotheek kan beheren.
- c. de *webbrowser plug-in*, waarmee je met één klik bibliografische gegevens aan je bibliotheek toevoegt.
- d. de *tekstverwerker plug-in*, waarmee je voetnoten en een bibliografie automatisch vanuit Zotero kunt invoegen in je tekst.

Deze vier *tools* maken samen **drie hoofdtoepassingen of -functies** mogelijk:

- (1) het opslaan en organiseren van bibliografische gegevens in een persoonlijke bibliotheek.
- (2) het delen van bibliografische gegevens met andere Zotero-gebruikers via een groepsbibliotheek.
- (3) het automatisch importeren van voetnoten en bibliografieën in je tekstverwerker.

(1) Je kan verschillende types werken via Zotero opslaan: boeken, academische artikels, krantenartikels, websitepagina's, fotomateriaal, audiomateriaal, Word-documenten, e-mails, radio-uitzendingen, blogberichten, etc. Referenties kan je op twee manieren toevoegen. Je kan ze handmatig ingeven of je kan ze al pluggend invoeren wanneer je Zotero webbrowser plug-in bibliografische informatie herkent op een bepaalde (bibliografische) website. Controleer altijd de correctheid en volledigheid van de gegevens. Voeg ook altijd enkele specifieke thematische *tags* toe om de werken in de toekomst makkelijk terug te vinden. Alle werken kan je groeperen, onderverdelen en dupliceren in mappen naar keuze. Op deze manier kan je je titels toewijzen aan tijdsvakken, thema's, studiejaar, specifieke papers, opdrachten, je bachelorpaper, je thesisonderzoek, etc.

(2) Je kan groepsmappen aanmaken en die delen met andere Zotero-gebruikers. Deze functie kan je gebruiken om informatie te delen met medestudenten voor groepswerken of gezamenlijke papers. Je kan leden van een groepsbibliotheek de bevoegdheid geven om werken aan de gedeelde bibliotheek toe te voegen. Ook kan je bijvoorbeeld lesgevers of promotoren je literatuur- en/of bronnenlijst laten inkijken om er feedback op te krijgen. Je kan zelfs openbare groepsbibliotheken die rond jouw onderwerp opgebouwd zijn opsporen en er toegang toe krijgen om je eigen voorgaand heuristisch werk aan te vullen.

(3) Je kan de bibliografische gegevens rechtstreeks vanuit Zotero importeren in je tekstverwerker (Microsoft Word of Open Office). Deze functie kan je ten eerste gebruiken om voetnoten aan je tekst toe te voegen. Tevens biedt de extensie de mogelijkheid om automatisch een volledige bibliografie (van alle werken die je als voetnoot vermeld hebt) in te voegen in je document. Zorg er altijd voor dat je de *Chicago Manual of Style 16th Edition (full note)* gebruikt en controleer zowel je voetnoten als bibliografie op eventuele stijl- en taalfouten. Je bent er altijd zelf verantwoordelijk voor dat je kritisch apparaat volgens de stijlguides werd opgesteld.

Voor meer gedetailleerde uitleg over hoe Zotero te installeren en te gebruiken raadpleeg je de Zotero-handleiding die je op Ufora vindt.

Hoofdstuk 6: Zoeken naar de bronnen: introductie bronnenheuristiek

Wellicht de belangrijkste eigenschap van de historicus/a is dat hij/zij met primair bronnenmateriaal werkt. De historicus/a gaat immers op zoek naar bronnen die antwoorden kunnen bieden op de geformuleerde vragen. Met uitzondering van een reviewartikel, waar enkel literatuur voor wordt gebruikt, bestaat het geraadpleegde materiaal altijd uit een combinatie van bronnen en literatuur. In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de instellingen waar historische bronnen worden bewaard en kunnen worden geraadpleegd, in de eerste plaats archieven en bibliotheken. We besteden echter ook aandacht aan de toenemende digitale ontsluiting van bronnen.

Bronnentypes en bewaarplaatsen

Historici kunnen gebruik maken van een groot gamma aan primaire bronnen. Zonder hier te zeer in detail te treden (hiervoor verwijzen we graag naar het opleidingsonderdeel “Overzicht van de historische kritiek”), is een belangrijk onderscheid dit tussen geschreven en ongeschreven bronnen. Ongeschreven bronnen kunnen verder onderverdeeld worden in (1) materiële bronnen zoals archeologische relicten, kunstvoorwerpen, gebruiksvoorwerpen, gebouwen, landschappen, foto en film, etc. en (2) mondelinge bronnen zoals overleveringen, verhalen, liederen en interviews. De klassieke historische bronnen zijn echter de geschreven bronnen. Zij vallen ook op te delen in twee grote groepen, met name de niet-verhalende en de verhalende bronnen. Binnen de categorie van de niet-verhalende bronnen vallen enerzijds documenten die als doel hebben iets vast te leggen in rechte (akten, oorkonden, wetteksten...) en anderzijds documenten die de sociale praktijk documenteren (notulen, verslagen, rekeningen...). De categorie van de verhalende bronnen bestaat uit bronnen met als doel te verhalen, breder te informeren, te opiniëren of een mening over te brengen. Onder meer fictie, traktaten, kranten, kronieken en egodocumenten vallen binnen deze groep.

Elk van deze bronnentypes heeft een eigen bewaarplaats. In musea worden bijvoorbeeld kunstvoorwerpen en historische gebruiksvoorwerpen geconserveerd, films en foto's vinden we over het algemeen in foto- en cinematheken en gebouwen en landschappen vallen op hun beurt waar te nemen in de publieke ruimte. De opgesomde mondelinge bronnen zijn – in het geval ze bewaard zijn via transcripties of geluidsopnames – doorgaans beschikbaar in documentatiecentra. Voor de historicus/a is het belangrijk te onthouden dat verhalende en niet-verhalende bronnen in principe worden bewaard in respectievelijk bibliotheken en archieven. Deze grondregels zijn echter niet steeds van toepassing. Zo kunnen archiefbestanden (zie hieronder) zowel verhalende als niet-verhalende bronnen bevatten. Een voorbeeld: in een familiearchief kunnen huishoudrekeningen en allerlei koop- en huwelijksakten worden bewaard, maar ook brieven en de dagboeken van leden van de familie.

Het archiefwezen

Terminologie

Het woord *archief* is een vlag die meerdere ladingen dekt. Afhankelijk van de context betekent het (a) het geheel van documenten ontvangen en opgemaakt door een archiefvormer (dit kan een persoon, een groep personen of een organisatie zijn), (b) de instelling of dienst die deze documenten bewaart of (c) de ruimte of het gebouw waar deze documenten worden bewaard. Daarnaast kan de term ook nog in filosofische zin gebruikt worden als een synoniem voor het geheugen.

Archiefstukken (ook wel *archiefbescheiden* of *archivalia*) zijn documenten die ongeacht hun ouderdom, vorm en drager (perkament, papier, analoog of digitaal) naar hun aard bestemd zijn om te berusten onder de instelling, persoon, groep personen die deze heeft ontvangen (bv. brieven) of heeft opgemaakt (bv. rekeningen) uit hoofde van zijn/haar activiteiten of vervulling van zijn/haar taken. Na verloop van tijd worden deze stukken idealiter overgedragen aan een openbare archiefinstelling om er bewaard te worden. Archiefstukken die zijn samengebracht met een bepaald doel en in een onderlinge samenhang geraadpleegd dienen te worden, vormen een *archiefbestand*. Het is een organisch gegroeid geheel van archiefbescheiden ontvangen of opgemaakt door een instelling, administratie, familie, persoon of groep personen (met andere woorden de *archiefvormer*). Neem het voorbeeld van het archief van de Raad van Vlaanderen, een historisch archief dat momenteel in het Rijksarchief te Gent wordt bewaard. De archiefvormer is de Raad van Vlaanderen, het archiefbestand bestaat uit alle archiefstukken die deze juridische instelling heeft geproduceerd (bv. vonnissen) of ontvangen (bv. verzoekschriften). Een ander voorbeeld is het persoonlijk archief van de Gentse geschiedenisprofessor Jan Dhondt (1915-1972). Zijn archief dat zijn notities bevat maar ook de brieven die hij ontving, werd gedeponeerd in het universiteitsarchief. De archiefvormer is Dhondt zelf.

Indien de archiefvormer nog actief is en de archivalia nog worden gebruikt en aangevuld, spreken we over een *dynamisch archief* (bv. het nieuw archief van de stad Gent). In het andere geval, gaat het om een *statisch archief* (bv. het oud archief van de stad Gent). Gelijksortige of verwante archiefbestanden in dezelfde archiefbewaarplaats vormen een *archieffonds* (bv. het fonds van de notariële archieven, het fonds van de bedrijfsarchieven... waarin dan telkens bestanden van verschillende notariaten of bedrijven worden bewaard).

De archiefbescheiden worden bij voorkeur bewaard volgens het bestemmings- en structuurbeginsel. Het *bestemmingsbeginsel* bepaalt dat elk archiefstuk onderdeel dient te zijn van het archief van de archiefvormer die het heeft voortgebracht of van de archiefvormer die het stuk heeft ontvangen. Met andere woorden: archiefstukken die in een bepaald archiefbestand horen, dienen daar te blijven. De logica van hoe een archief tot stand kwam, dient gerespecteerd te worden. Uit een bepaald archief mogen niet zomaar documenten worden weggenomen, en er mogen ook geen vreemde dossiers worden aan toegevoegd. Als dat wel gebeurt, gaat er heel wat historische informatie verloren. De (historische) waarde van een stuk is immers voor een groot deel afhankelijk van de context van het stuk. Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat de nota's van koning Leopold I dienen bewaard te worden in het Archief van het Koninklijk Paleis te Brussel, maar dat een brief van Leopold aan koningin Victoria van Engeland in de Royal Archives in Windsor thuishoort, aangezien zij de bestemmeling was. De kladversie van de brief behoort op zijn beurt dan weer te berusten in het Archief van het Koninklijk Paleis te Brussel. Dat document heeft de instelling immers niet verlaten.

Het *structuurbeginsel* legt vast dat de oorspronkelijke, organisch gegroeide en historisch gevormde structuur en ordening van het archief dient gerespecteerd te worden. Deze ordening weerspiegelt de levensloop of de werking van de archiefvormer. Aan die structuur mag niet worden geraakt, aangezien deze betekenisvol is.

Bovenstaande principes hebben een aantal praktische consequenties. Archieven mogen nooit worden uiteen gehaald om de stukken bijvoorbeeld op een thematische, alfabetische of chronologische wijze te ordenen. Documenten mogen niet uit de oorspronkelijke dossiers worden verwijderd om ze vervolgens in een ander klassement onder te brengen. Dossiers mogen nooit uit hun context en samenhang worden gerukt, en de archiefverantwoordelijke mag ook geen externe bundels aan een bepaald archief toevoegen.

Sommige archiefbestanden omvatten heel veel strekkende meters en het is niet steeds eenvoudig voor de onderzoeker om zijn/haar weg in de documenten te vinden. Om die reden bestaan er hulpmiddelen. De belangrijkste is de *inventaris*. Een archiefinventaris is, in de enge zin, een systematisch ingedeeld geheel van beschrijvingen van de inhoud van een archiefbestand. In ruimere zin omvat de archiefinventaris bovendien nog een inleiding op het bestand, met daarin de beknopte geschiedenis van de archiefvormer, een overzicht van de bevoegdheden en de organisatie, de geschiedenis van het archief, de verantwoording van de inventarisatie, aanwijzingen voor de gebruiker, etc.

Deze inventarissen worden doorgaans opgemaakt door *archivarissen*. Deze mensen zijn verantwoordelijk voor de bewaring van, het toezicht op en de beschrijving van de stukken in het archief. Zeker de nieuwe generatie archivarissen heeft de opleiding archivistiek afgerond. *Archivistiek* of *archiefwetenschap* is de wetenschap van het beheer van archieven, met bijzondere aandacht voor het ordenen en beschrijven van stukken. De nadruk ligt steeds meer op hedendaags documentbeheer, inclusief de uitdagingen van de digitalisering.

Bewaarplaatsen

Er bestaat een veelheid aan archieven. We maken een onderscheid tussen overheidsarchieven en private archieven. De eerste categorie splitsen we verder op in nationale en lokale overheidsarchieven. We beperken ons in dit overzicht tot het Belgische archiefwezen.

Nationale overheidsarchieven

- Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën (<http://www.arch.be/>)

Het Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, kortweg het Rijksarchief genoemd, is een wetenschappelijke instelling van de Belgische Federale Overheid, die deel uitmaakt van de Programmatorische Federale Overheidsdienst (POD) Wetenschapsbeleid. De instelling bestaat uit het Algemeen Rijksarchief te Brussel en achttien Rijksarchieven verspreid over heel het land. Het Rijksarchief oefent toezicht uit op de goede bewaring van de archieven die door de verschillende overheden werden tot stand gebracht en beheerd. Het geeft in dit verband richtlijnen en

aanbevelingen, verricht controlebezoeken, organiseert cursussen voor ambtenaren en treedt op als raadgever voor de bouw en de inrichting van archiefbewaarplaatsen en voor de organisatie van het archiefbeheer binnen een overheidsbestuur. Ze heeft de wettelijke opdracht om toezicht te houden op de archieven van de overheid en/of deze archieven te verwerven en (selectief) te bewaren. Tevens maakt het de archiefbescheiden toegankelijk voor het publiek. Er bestaat immers openbaarheid van bestuur, wat impliceert dat burgers recht hebben om bestuurlijke documenten in te kijken, uiteraard met respect voor de regels van de privacy. De Archiefwet van 2009 verplicht de overheidsdiensten om documenten ouder dan 30 jaar in goede, geordende en toegankelijke staat over te brengen naar het Rijksarchief. De wet bepaalt dat de algemeen rijksarchivaris en zijn gemachtigden toezicht uitoefenen op het beheer van documenten door overheidsdiensten en dat administraties geen archieven mogen vernietigen zonder voorafgaande toelating van de algemeen rijksarchivaris of zijn gemachtigden. Het Rijksarchief is daarom een belangrijke schakel in het democratische bestuur van ons land!

De Rijksarchieven bewaren in eerste instantie de archieven gegenereerd door de overheid zelf. Aangezien de organisatiestructuur op het grondgebied van het huidige België met de komst van de Fransen aan het einde van de achttiende eeuw drastisch wijzigde, maakt men een onderscheid tussen Oud (vóór 1795) en Nieuw Archief (vanaf 1795). De overheidsarchieven of publiekrechtelijke archieven van voor 1795 bevatten documenten van zowel plaatselijke instellingen (bv. heerlijkheden en schepenbanken), gewestelijke en supra-regionale instellingen (bv. de Raad van Vlaanderen en de Staten van Vlaanderen) als centrale overheidsinstellingen (bv. de Collaterale Raden). Grosso modo hetzelfde onderscheid valt te maken bij de nieuwe archieven. Zowel de documenten opgemaakt en ontvangen door lokale (bv. gemeenten), regionale (bv. provinciebesturen) als nationale of federale overheidsinstellingen (bv. ministeries) horen volgens de regel thuis in het Rijksarchief.

Naast overheidsarchief bewaart en maakt het Rijksarchief ook nog andere documenten toegankelijk. Archieven van verschillende privaatrechterlijke instellingen werden in sommige gevallen gedeponneerd in het Rijkarchief (bv. archieven van kerkelijke instellingen, archieven van particulieren en families, bedrijfsarchieven en archieven van genootschappen en verenigingen). Daarnaast bewaart het Rijksarchief ook de documenten voortgebracht door notarissen vanaf de negentiende eeuw. Tot slot bezit het Rijksarchief ook diverse verzamelingen die niet tot de strikte opdracht van de instelling horen, zoals kaarten, plattegronden, doodsbrieven, plakaten en ordonnanties uit het ancien régime, enz.

- CegeSoma (<http://www.cegesoma.be>)

In 1967 werd het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (NCWOII) opgericht met als doel het beheren van de documenten of archiefstukken die betrekking hebben op de Tweede Wereldoorlog. In de loop der jaren groeide de instelling uit tot het Belgisch kenniscentrum bij uitstek voor de geschiedenis van de grote politieke, sociale en culturele conflicten en breukmomenten van de twintigste eeuw. Samen met deze uitbreiding van het takenpakket, veranderde ook de naam van de instelling in Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij. De instelling fungeert op dit moment als platform voor wetenschappelijke en maatschappelijke activiteiten in binnen- en buitenland, in het bijzonder met betrekking tot de twee wereldoorlogen. In 2016 werd het CegeSoma geïntegreerd in het Rijksarchief.

Lokale overheidsarchieven

- Stads- en gemeentearchieven

Niet elke stad of gemeente in België beschikt over een eigen archiefinstelling (men kan ook deponeren in het Rijksarchief), al werden recent in heel wat steden en gemeenten betekenisvolle inspanningen geleverd, zowel op het vlak van infrastructuur als van personeel, om de realisatie van een eigen archiefdienst waar te maken. Stads- of gemeentearchieven beheren het archief van de lokale overheid. Er wordt eveneens een onderscheid gemaakt tussen het Oud Archief (voor 1795) en het Nieuw Archief (vanaf 1795). Daarnaast beschikken de meeste instellingen ook over archief van gilden, ambachten, bedrijven, verenigingen, families etc. en bezitten ze verschillende collecties (bv. kaarten). Neem zeker een kijkje op de website van enkele belangrijke stadsarchieven in Vlaanderen.

Bijvoorbeeld:

FelixArchief Antwerpen: <http://www.felixarchief.be/>

Stadsarchief Brugge: <https://www.brugge.be/archief>

Stadsarchief Brussel: <https://archief.brussel.be/>

Archief Gent (De Zwarte Doos): <https://stad.gent/cultuur-sport-vrije-tijd/cultuur/erfgoed/archief-gent>

- OCMW-archieven

Sociale zorg was in het ancien régime niet centraal georganiseerd. Verschillende instellingen droegen zorg voor een min of meer duidelijk afgebakend deel van de bevolking (bv. parochiale armentafels, godshuizen en hospitalen beheerd door gilden en broederschappen, stedelijke armenkamers...). Uit deze instellingen groeiden in 1796 de Commissie van Burgerlijke Godshuizen en het Bureel van Weldadigheid, die op hun beurt in 1925 aanleiding gaven tot de oprichting van de Commissie van Openbare Onderstand (COO). Deze Commissie werd in 1976 omgevormd tot het OCMW (Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn). Omwille van deze lange voorgeschiedenis bevatten verschillende OCMW-archieven belangrijk historisch archief. Het zijn immers de erfgenamen van de oude instellingen die sociale zorg verleenden.

In de steden Gent en Brugge vond afgelopen jaren de integratie van de OCWM- en stadsarchieven plaats (websites zie hierboven).

OCMW-archief Brussel: <http://cpas-ocmwmuseum.be/nl/>

Private/particuliere archieven

De term *particulier* dient ruim geïnterpreteerd te worden. Het gaat om een heel heterogene categorie. Vooral adellijke familiearchieven, persoonsarchieven, bedrijfsarchieven en archieven van religieuze instellingen vallen onder deze noemer, maar ook enkele archieven die, hoewel ontstaan vanuit niet-openbare instellingen of privé-initiatief, quasi volledig door de overheid worden gefinancierd (zoals de 'kleurarchieven').

- Culturele en levensbeschouwelijke archieven (de 'kleurarchieven'): de verschillende strekkingen die zeer lang het politieke en sociale leven in België hebben gedomineerd, verankerden zich in een eigen archiefinstelling. Deze diensten zagen voornamelijk het licht vanaf de late jaren zeventig. Merk op dat de vestigingsplaats van deze archieven allesbehalve toevallig is en in verband kan worden gebracht met de politieke voorgeschiedenis van deze steden (socialisten en liberalen in Gent, katholieken in Leuven, Vlaams-nationalisten in Antwerpen). De opkomst van nieuwe politieke strekkingen en het afbrokkelen van de verzuiling zorgt ervoor dat vele van deze instellingen hun takenpakket hebben verbreed (bv. het AMSAB bewaart ook de archieven van de ecologische bewegingen).
 - ADVN (Antwerpen): Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme. (<http://www.advn.be/>)
 - AMSAB-ISG (Gent): Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging – Instituut voor Sociale Geschiedenis. Het erfgoedcentrum voor sociaal, humanitair en ecologisch geëngageerde bewegingen. (<http://www.amsab.be/>)
 - KADOC (Leuven): Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving. De nadruk ligt op de katholieke zuil, maar ook hier vond een verbreding plaats. (<http://kadoc.kuleuven.be/>)
 - Liberas (Gent): bewaart de archieven van de grote liberale organisaties, zoals de partij, het Willemsfonds, het Liberaal Vlaams Verbond en de Liberale Jonge Wachten/ PVV-Jongeren. Ook archieven van personen actief in de brede liberale beweging worden bijgehouden. (<https://www.liberas.eu/>)

Alle kleurarchieven geven een digitale nieuwsbrief uit. Het volstaat je daarvoor te registreren op hun website. Zo blijf je op de hoogte van belangrijke nieuwe aanwinsten, publicaties, tentoonstellingen en lezingen.

- Bisschoppelijke archieven, bijvoorbeeld:
 - Archief Aartsbisdom Mechelen-Brussel:
<https://www.kerknet.be/aartsbisdom/organisatie/diocesaan-archief>

Met de bedoeling een zicht te krijgen op het resultaat van de gesubsidieerde archiefwerkingen, en bij uitbreiding op de totale rijkdom aan particuliere archieven, nam de Vlaamse overheid in het kader van het Archiefdecreet 2002 het initiatief tot de oprichting van de Archiefbank Vlaanderen (<http://www.archiefbank.be/>), een databank van de Vlaamse private archieven die online kan worden geconsulteerd. De Archiefbank toont niet de archivalia zelf, maar wel de weg ernaar toe. De Archiefbank brengt het archivalisch erfgoed onder de aandacht met het oog op de bescherming

ervan. Het is daarnaast de bedoeling om te sensibiliseren rond de waarde van die archieven en bij te dragen tot de publieksgerichte en wetenschappelijke valorisatie ervan.

Het bibliotheekwezen

Terminologie

Het woord bibliotheek kan verwijzen naar (a) een geordende collectie van boeken, tijdschriften en/of andere grafische en/of audiovisuele of elektronische documenten, beschikbaar voor raadpleging en/of uitlening, (b) een organisatie of afdeling die is belast met het opbouwen en in stand houden van dergelijke collecties en die beschikt over gespecialiseerd personeel om het gebruik ervan mogelijk te maken of (c) een ruimte of gebouw waar dergelijke collecties zich bevinden. Net zoals het begrip 'archief' wordt ook 'bibliotheek' wel eens in meer algemeen filosofische zin gebruikt.

In tegenstelling tot archieven, waar de documenten worden gedeponeerd, zijn bibliotheken instellingen die bewust gaan verzamelen. Op die manier ontstaan *collecties*. De *bibliothecaris*, vaak iemand met een diploma *bibliotheekkunde*, staat in voor het beheer van deze collecties. Ten behoeve van het publiek zijn *catalogi* beschikbaar, met name geordende lijsten van voorwerpen, documenten enz. in een verzameling of collectie. We hebben het in dit hoofdstuk verder enkel over bibliotheken als bewaarinstellingen van primaire bronnen (handschriften, oude drukken, kaarten, penningen...).

In theorie worden in bibliotheken uitsluitend verhalende bronnen bewaard. Deze bronnen komen zowel in geschreven als gedrukte vorm voor. Handgeschreven bronnen noemen we *handschriften* of *manuscripten*. Gedrukte bronnen voor 1801 noemen we *oude drukken*. Drukken voor 1501, dus uit de absolute beginfase van de boekdrukkunst, zijn *incunabelen* of *wiegendrukken*.

Bewaarplaatsen

Hieronder worden enkele belangrijke bibliotheken besproken. Bekijk zeker de website van deze instellingen. Het gaat hier om een beperkt maar representatief overzicht.

- Koninklijke Bibliotheek van België – Bibliothèque Royale de Belgique (<http://www.kbr.be/>)

De Koninklijke Bibliotheek van België is de nationale wetenschappelijke bibliotheek van de federale staat België. Zij beheert een belangrijk cultureel patrimonium. Zij verwerft, ontsluit en beheert de publicaties verschenen op het grondgebied van België en van Belgische auteurs die in het buitenland publiceren. In samenwerking met de andere wetenschappelijke bibliotheken in België vervult zij essentiële taken inzake wetenschappelijke informatievoorziening. Zij richt zich op de informatiebehoeften van de onderzoekswereld zowel op basis van de eigen collectie als op basis van extern opgeslagen informatie.

Het bezit van de KBR kan onderverdeeld worden in de algemene collecties en de bijzondere collecties. In de algemene collectie vinden we in hoofdzaak hedendaagse drukwerken, kranten (één exemplaar van elke Belgische krant wordt bewaard), officiële documenten en publicaties verworven in functie van de opdracht van wettelijk depot (zie hoofdstuk 3). In de bijzondere collecties, ook wel

de meest waardevolle collecties, treffen we oude en kostbare drukwerken aan, maar ook handschriften, kaarten, penningen, plannen, prenten, gravures, etc. De collectie van de KBR is wereldvermaard.

Elk land heeft zijn eigen nationale bibliotheek. In Nederland is dat de Koninklijke Bibliotheek van Nederland (KB) in Den Haag, in Frankrijk de Bibliothèque nationale de France (BnF) in Parijs, in Groot-Brittannië de British Library in Londen. Ook zij bewaren belangrijke stukken voor de geschiedenis van onze regio.

- Universiteitsbibliotheek Gent (<http://lib.ugent.be/>)

Het netwerk van faculteitsbibliotheken en de Boekentoren biedt toegang tot een brede waaier aan wetenschappelijke informatie. Niet enkel hedendaagse drukwerken, maar ook waardevolle handschriften, oude drukken, munten en penningen maken deel uit van de collectie. Deze collecties kwamen deels tot stand door de overname van enkele kloosterbibliotheken aan het einde van het ancien régime en deels door de verzameldrang van professoren verbonden aan de universiteit, voornamelijk in de negentiende eeuw. Deze waardevolle collecties bevinden zich momenteel in het ondergronds depot van de Boekentoren. In 2015 verhuisden de publieksruimtes tijdelijk naar de Sint-Hubertusstraat.

- Erfgoedbibliotheken

De erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience Antwerpen (<http://www.consciencebibliotheek.be/>) is de bibliotheek bij uitstek voor alles met betrekking tot de Antwerpse geschiedenis, de Nederlandse letterkunde en het Vlaams cultureel erfgoed (bv. kunst en volkscultuur van Vlaanderen). In de Biekerf Brugge (<https://brugge.bibliotheek.be/>) worden onder meer handschriften, oude drukken en het archief van de Brugse priester-dichter Guido Gezelle (1830-1899) bewaard.

Musea, cinemateken, discotheken...

Afhankelijk van het onderzoeksonderwerp kunnen historici beroep doen op het bezit van musea, cinemateken en discotheken. Deze instellingen bewaren kunstvoorwerpen, films en geluidsopnames, die steeds vaker in het historisch onderzoek worden betrokken. Daarnaast kunnen we er echter ook klassieke geschreven bronnen terugvinden. Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren (<http://www.africamuseum.be/>) beschikt bijvoorbeeld over het zeer omvangrijke archief van de ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley (1841-1904).

Editie en facsimile

De voorgaande overzichten maken duidelijk dat bronnenmateriaal zowel raadpleegbaar is in archieven als bibliotheken (en eventueel ook in musea etc.). Vanaf het begin van de negentiende eeuw werden bovendien enkele grote projecten opgestart met als doel bronnenmateriaal in een moderne druk voor een ruimer publiek ter beschikking te stellen. Deze projecten resulteerden in de publicatie van bronnenuitgaven en facsimile's.

Bronnenuitgaven (of *edities*) zijn moderne uitgaven in druk van archivalia, handschriften of oude drukken met een kritische inleiding en commentaar. Bronnenuitgaven kunnen zeer sterk verschillen in kwaliteit (van zeer hoogstaand tot sterk onbetrouwbaar) en moeten steeds met kritische zin worden gebruikt. Het instituut in België dat instaat voor een hoogstaand wetenschappelijk uitgavenbeleid is de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (<http://commissionroyalehistoire.be/>). De Koninklijke Commissie werd opgericht in 1834 (als prestigeproject voor het jonge België) en is sindsdien verantwoordelijk voor een aantal langlopende editieprojecten zoals de “Verzameling van de Akten der Belgische Vorsten”. Ook de middeleeuwse graven en hertogen worden tot deze ‘Belgische’ vorsten gerekend, zodat de oorkonden die zij hebben uitgevaardigd eveneens in de reeks worden opgenomen.

Facsimile's zijn zo getrouw mogelijke reproducties van archivalia, handschriften of oude drukken. Edities bieden de onderzoeker een tekst in moderne uitgave; facsimile's zijn afbeeldingen van teksten die dus ook het schrift en de zegels tonen. Zeker voor de opkomst van de fotografie was het moeilijk en kostelijk om een dergelijke uitgave op touw te zetten.

De digitale ontsluiting van bronnen

De digitalisering heeft een belangrijke impact op de zoektocht naar het bronnenmateriaal. Waar vroeger eindeloos inventarissen en catalogi uitgeplozen dienden te worden in tal van archieven en bibliotheken en vervolgens al het interessante materiaal een voor een moest worden aangevraagd, kan de historicus 2.0 aan de hand van enkele muisklikken al een aanzienlijk deel van deze taken van thuis uit uitvoeren. Opnieuw geldt echter de opmerking dat een volledig historisch onderzoek niet alleen van achter de computer kan worden uitgevoerd. Niet alle instellingen hebben de stap naar digitalisering al gezet, veel digitaliseringsprojecten werden pas recent opgestart en vaak wordt gekozen voor het online aanbieden van enkel de belangrijkste stukken uit de collectie.

Digitale omgevingen hebben echter enkele belangrijke voordelen. Het web kan fungeren als een verlengstuk van het archief of de bibliotheek door het digitaal aanbieden van materiaal in eigen bezit. Via het web wordt met andere woorden een (weliswaar vaak beperkte) digitale leeszaal gecreëerd. Talrijke toegangen (inventarissen), edities en facsimile's zijn online te consulteren. Daarnaast vallen op het web talrijke repertoria of overzichten van zowel handgeschreven als gedrukte bronnen terug te vinden. Een relatief nieuw fenomeen is dat van de *digital libraries*. Hieronder volgt een beperkte selectie.

Digitale repertoria van bronnen

Een repertorium verschilt van een inventaris of catalogus in die zin dat niet enkel de collectie van één instelling wordt ontsloten, maar dat men er naar streeft om alle bronnen rond één bepaald thema (bv. verhalende bronnen uit de middeleeuwse Nederlanden) te verzamelen. Het verschil tussen een repertorium en een inventaris/catalogus voor bronnen is dus te vergelijken met het verschil tussen een bibliografie en een catalogus voor wetenschappelijke literatuur. Op het Digitaal Platform Historische Praktijk vind je onder ‘Bronnen’ een overzicht van enkele belangrijke digitale bronnenrepertoria. Bekijk deze zeker. Het overzicht is verre van exhaustief, er bestaan vele andere

nuttige bronnenrepertoria die eventueel in de verschillende Historische Praktijken aan bod zullen komen. Hier bespreken we een selectie.

Digitale toegangen tot handschriften

Repertoria van handschriften online

- Narrative Sources

Een databank die een uitputtend en kritisch overzicht beoogd te zijn van de verhalende bronnen uit de middeleeuwse Nederlanden. De databank wil alle teksten repertoriëren waarvan de auteur de intentie had het verleden in verhalende vorm vast te leggen en bestrijkt het huidige België en Nederland en die gebieden die historisch tot de Nederlanden behoren. Chronologisch gezien bestrijkt Narrative Sources de periode tussen de zesde en de eerste helft van de zestiende eeuw. De Narrative Sources verwijst zowel naar handschriften als naar de eventuele edities van die handschriften.

Digitale facsimile's van handschriften

- Scriptorium. Medieval and Early Modern Manuscripts Online

Een digitaal repertorium van Engelse verzamelhandschriften uit de periode ca. 1450-1720. De meeste handschriften worden bewaard in bibliotheken verbonden aan Cambridge University. De website biedt digitale facsimile's van de handschriften.

Digitale toegangen tot gedrukte bronnen

Retrospectieve bibliografieën online

- STCN – Short Title Catalogue Netherlands

De STCN is de Nederlandse retrospectieve bibliografie die de beschrijvingen bevat van alle boeken die in de periode 1540-1800 in Nederland zijn verschenen en van alle boeken die in die periode buiten Nederland in het Nederlands zijn verschenen. Incunabelen (werken verschenen voor 1501) en postincunabelen (werken verschenen tussen 1501 en 1540) zijn soms ook opgenomen. De STCN wordt gemaakt op basis van de collecties van grote bibliotheken in en buiten Nederland. Volledig via de STCN ontsloten zijn o.m. de collecties Nederlandse drukken tot 1800 van de KB in Den Haag, van de universiteitsbibliotheken van Amsterdam, Leiden en Utrecht en van het Haags Gemeentearchief, van de British Library en de Elsevier-collectie van de bibliotheek van de University of London. De omvang van het bestand is ruim 200.000 titels. In september 2009 werd, na 27 jaar arbeid, de STCN voltooid

verklaard, al is het nog steeds mogelijk om aanvullingen op te nemen mochten er tot op heden onbekende drukwerken opduiken.

- STCV – Short Title Catalogus Vlaanderen

De STCV is een online retrospectieve bibliografie van in Vlaanderen en Brussel gedrukte boeken uit de zeventiende en achttiende eeuw, in het Nederlands en in andere talen. In augustus 2016 bevatte de STCV-databank in totaal meer dan 23.000 uitgebreide editiebeschrijvingen. Deze zijn gebaseerd op de autopsie (fysieke raadpleging) van meer dan 43.000 exemplaren uit verschillende belangrijke Vlaamse erfgoedcollecties.

- USTC – Universal Short Title Catalogue

De USTC is een collectieve databank van alle boeken die werden gepubliceerd in Europa vanaf de introductie van de drukpers tot het einde van de zestiende eeuw. Aanvankelijk lag de focus van het project op Frankrijk, maar gradueel werd die uitgebreid naar andere Europese regio's. Er werd heel wat werk verricht in Belgische bibliotheken, zodat de USTC zeker voor onze regio een belangrijk werkinstrument is. In de toekomst zal ook zeventiende-eeuws drukwerk worden opgenomen.

Digitale facsimile's van oude drukken

- Delpher

In Delpher vind je miljoenen gedigitaliseerde teksten uit Nederlandse kranten, boeken en tijdschriften – die je allemaal woord voor woord kunt doorzoeken. De teksten komen uit de collecties van diverse wetenschappelijke instellingen, bibliotheken en erfgoedinstellingen. Delpher is een initiatief van de KB in Den Haag en een aantal Nederlandse universiteitsbibliotheken (Groningen, Leiden, Utrecht, Amsterdam (UvA)). Delpher biedt momenteel de originele teksten uit meer dan een miljoen kranten, anderhalf miljoen tijdschriftpagina's en meer dan 320.000 boeken uit de zeventiende tot de twintigste eeuw aan.

- Early Dutch Books Online

Early Dutch Books Online geeft full-text toegang tot meer dan twee miljoen bladzijden in 10.000 boeken uit het Nederlandse taalgebied uit de periode 1781-1800. Het project is een samenwerkingsverband van de KB in Den Haag en de universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Leiden. Momenteel zijn de boeken uit Early Dutch Books online ook reeds beschikbaar in Delpher, waardoor eerstgenoemde website op termijn zal ophouden te bestaan.

- EEBO – Early English Books Online

EEBO is een collectie digitale reproducties van ongeveer elk Engelstalig drukwerk dat tussen 1473 (eerste Engelstalig boek, gedrukt door William Caxton) en 1700 waar ook ter wereld werd gepubliceerd. De databank EEBO omvat ca. 20 miljoen digitale beelden, en is daarmee een onmisbaar instrument voor eenieder die werkt op de geschiedenis en cultuur van de Engelstalige wereld vóór 1700.

- ECCO – Eighteenth Century Collections Online

ECCO is de opvolger van EEBO voor de achttiende eeuw. Deze databank omvat meer dan 135.000 Engelstalige titels die tussen 1701-1800 werden gepubliceerd, in totaal betreft het ca. 26 miljoen digitale beelden. Onmisbaar instrument voor allerlei domeinen van de menswetenschappen.

Digital Libraries

Digital libraries of online bibliotheken presenteren zich als de bibliotheken van de toekomst. Ze bieden digitaal tekst, beeld, audio en film aan, of toegangen naar dit materiaal, via één portaalsite. Soms gaat het om de collectie van één bibliotheek, maar vaak worden bestanden van verschillende bibliotheken en andere bewaarinstellingen (musea, fototheken, cinematheken, en in mindere mate archieven) gebundeld. De voordelen zijn dus legio: snelle informatie, een multimediale logica die zich niet beperkt tot geschreven bronnen en vaak de mogelijkheid om via links en tags nieuwe verbanden te ontdekken.

Toch is het belangrijk om bewust te zijn van de beperkingen van digital libraries. De logica is vaak nationaal: de bedoeling is met name de topstukken te presenteren van één land of regio. Daarin lijken de eenentwintigste-eeuwse digital libraries sterk op de nationale bibliotheken die werden opgericht in de negentiende eeuw om de glorie van het vaderland te documenteren. Soms wordt ook een supranationale logica gehanteerd, bijvoorbeeld bij die projecten die de Europese gedachte moeten ondersteunen. Vele digital libraries zijn nog in opbouw en vaak participeren slechts een beperkt aantal instellingen. Kijk dus altijd goed naar 'about us' en 'partners'. Vaak worden enkel de 'belangrijkste' stukken of topstukken gepresenteerd. Dat betekent dat de selectie voor jou wordt gemaakt, wat niet de bedoeling kan zijn bij ernstig historisch onderzoek. Het frequenteren van een fysieke bibliotheek en het consulteren van inventarissen, catalogi en wetenschappelijke repertoria (in gedrukte vorm of online) blijft noodzakelijk voor een succesvol historisch-wetenschappelijk onderzoek.

Digital libraries met een nationale of regionale logica

- American Memory

De hooggestemde idealen van American Memory luiden als volgt: “American Memory provides free and open access through the Internet to written and spoken words, sound recordings, still and moving images, prints, maps, and sheet music that document the American experience. It is a digital record of American history and creativity. These materials, from the collections of the Library of Congress and other institutions, chronicle historical events, people, places, and ideas that continue to shape America, serving the public as a resource for education and lifelong learning.” Centraal staan dus de collecties van de Library of Congress. Het project wordt gefinancierd met zowel publieke als private gelden.

- Gallica

Gallica is een project van de Bibliothèque nationale de France en enkele partnerinstellingen. De missie luidt: “Témoignages du patrimoine écrit français et de son rayonnement en Europe et dans le monde, les documents retenus par la BnF ont été choisis de façon à constituer une bibliothèque encyclopédique et raisonnée, représentative des grands auteurs français et des courants de recherche et de réflexion par delà les siècles.” De nadruk ligt op drukwerk, maar Gallica biedt ook toegang tot handschriften, geluidsopnames, partituren, beeldmateriaal, kaarten en plannen.

- Flandrica.be

Flandrica.be is een portaalsite voor integraal gedigitaliseerd materiaal uit Vlaamse erfgoedbibliotheken. Het corpus bestaat uit ‘Flandrica’, publicaties geproduceerd in Vlaanderen of handelend over Vlaanderen, en unica uit het Vlaams patrimonium zoals handschriften. De nadruk ligt in eerste instantie op visueel attractief of cultuurhistorisch interessant materiaal, dat ter beschikking wordt gesteld in een hoogwaardige kwaliteit en ruim wordt gecontextualiseerd, onder andere via toelichtende beschrijvingen en virtuele rondleidingen. Op het moment van de lancering ging het om een online collectie van 425 stuks. Flandrica.be wordt regelmatig aangevuld met nieuw gedigitaliseerd materiaal van de zes partnerbibliotheken (de erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen, de Universiteitsbibliotheek Antwerpen, de Openbare Bibliotheek Brugge, de Universiteitsbibliotheek Gent, de Provinciale Bibliotheek Limburg in Hasselt, de Universiteitsbibliotheek Leuven). Om de aanwezigheid en zichtbaarheid van Vlaams typografisch erfgoed op het internet nog verder te verhogen, wordt de inhoud van Flandrica.be ook opgenomen in Europeana.

- hetarchief.be

Het Archief is een initiatief van Meemoo, Vlaams instituut voor het archief. Bij Meemoo wordt beeld en geluid van de Vlaamse cultuur-, media- en overheidssector gedigitaliseerd en bewaard. Meemoo is sinds februari 2020 de nieuwe naam voor de gebundelde werking van Lukas, VIAA en PACKED. Deze organisaties waren voorheen al bezig met het digitaal toegankelijk maken en duurzaam beheren van beeld en geluid. Op de website kan je grasduinen in audiovisueel materiaal van verschillende organisaties waaronder erfgoedverenigingen, kunstorganisaties, overheidsdepartementen en lokale omroepen. De collecties van gedigitaliseerde beeld- en geluidsfragmenten worden steeds verder uitgebreid. Het platform verwijst ook door naar 'Nieuws van de Grote Oorlog' (een digitaliseringsproject over oorlogskranten en frontblaadjes uit de Eerste Wereldoorlog) en Art in Flanders (digitaal beeldmateriaal van kunst en erfgoed uit Vlaanderen).

Digital libraries met een supranationale logica

- [Europeana](https://europeana.eu)

Europeana is een portaalsite die de gebruiker doorverwijst naar de digitale collecties (tekst, beeld, geluid) van een groot aantal Europese bibliotheken, archieven en musea. Europeana biedt enkel het platform, de digitale data (en de gebruiksvoorwaarden) worden beheerd door de verschillende partnerinstellingen. Een bijzonder deelproject is Europeana 1914-1918, waarbij het erfgoed van de Eerste Wereldoorlog in de kijker wordt gezet.

- [Internet Archive/Archive.org](https://www.archive.org)

Internet Archive is een Amerikaanse non-profitorganisatie die ijvert voor openheid van het internet en de grootst mogelijke bewaring van bronnen, inclusief tekst, audio, bewegend beeld, software en internetpagina's.

Hoofdstuk 7: De mondelinge historicus: mondelinge presentatietechnieken

Elke professional moet tegenwoordig goed kunnen presenteren. In sommige beroepen die uitgeoefend worden door historici zoals dat van leraar, universiteitsprofessor of tv- of radiojournalist is dat vanzelfsprekend. Maar ook in allerlei andere toekomstige functies zal je worden verwacht presentaties te geven op vergaderingen, rondleidingen te geven aan bezoekers, enzovoort. Heel weinig mensen beheersen uit zichzelf alle presentatietechnieken. Haast niemand kan spreken voor een groep zonder zenuwen vooraf. Presenteren moet je dus leren. Oefening blijft daarvoor de beste manier. Iedereen kent het verhaal van de Griekse redenaar Demosthenes die zijn spraakgebrek overwon door met kiezelstenen in zijn mond te oefenen. Geef dus niet op na een wat mindere presentatie, maar schrijf voor jezelf op wat beter kan en werk daar aan. Observeer ook eens aandachtig iemand van wie je vindt dat die goed kan presenteren (een medestudent, een professor). Wat doen zij goed en wat kan jij daarvan leren? Een leuke inspiratiebron zijn de TED-filmpjes (www.ted.com), korte presentaties door gerenommeerde denkers en sprekers. Een sterke inhoud wordt er aan een sterke vorm gekoppeld.

De Arteveldehogeschool biedt op <https://www.arteveldehogeschool.be/studielicht/presentatie/> een mooi overzicht van de belangrijkste aandachtspunten. Wij vullen hun overzicht aan met een aantal tips die specifiek gericht zijn op geschiedenisstudenten. Bekijk dus zeker ook de website! Je vindt daar ook een aantal links om meer te weten te komen.

Hoe bereid ik mijn mondelinge presentatie voor?

Elke mondelinge presentatie in de geschiedenisopleiding is gekoppeld aan een specifieke inhoudelijke opdracht. Zowat altijd wordt ook een schriftelijk verslag (vooraf of achteraf in te dienen) verwacht. Dit wil ook zeggen dat je in de eerste plaats op de inhoud zal worden beoordeeld. Je kan dus maar een goede presentatie geven als je jouw onderwerp beheerst, een goede probleemstelling hebt geformuleerd, een goede zoekstrategie hebt toegepast, je bronnen correct hebt geïnterpreteerd, enzovoort. Planning is dus essentieel. Als je eventjes iets komt vertellen over een onderwerp dat je nog helemaal niet onder de knie hebt, val je snel door de mand. Dat wil niet zeggen dat de mondelinge presentatie niet belangrijk is: de docenten kunnen je beoordelen op de structuur, de opbouw, de selectie van bronnen en illustraties, de timing, het taalgebruik etc. Dat wordt steeds op voorhand meegedeeld, dus lees goed de opdracht voor je begint.

Een mondelinge presentatie is niet hetzelfde als een tekst luidop voorlezen. Een mondelinge presentatie vraagt ander taalgebruik en een betrokkenheid van het publiek. Een geschreven tekst is veel moeilijker om volgen voor de toehoorders en staat interactie met het publiek in de weg. De mondelinge presentaties die je geeft tijdens je opleiding duren meestal maar een tiental minuutjes en vragen dus geen onoverkomelijk sterk geheugen. Wil je toch een schriftelijke houvast tijdens je

presentatie, maak dan gebruik van talking points per slide en focus op de overgangen tussen de hoofdpunten. Je kan ook gebruik maken van een spreekschema (bv. steekkaarten die je in de hand houdt).

Vaak zijn mondelinge presentaties groepspresentaties. Wij weten dat samenwerken niet altijd gemakkelijk is, maar dat is uiteraard ook een deel van de opdracht. Probeer jullie materiaal zoveel mogelijk te integreren, zodat het eindproduct werkelijk één gemeenschappelijke presentatie is. Probeer ook iedereen in gelijke mate aan bod te laten komen. Als je maar een beperkte tijd hebt, oefen dan zeker samen op voorhand. Het is niet erg fijn als één lid van de groep alle spreektijd opsoupeert.

Hoe trek ik de aandacht van het publiek?

Een goede opener is erg belangrijk. Zeg niet gewoon: 'Euh...', 'k ga beginnen'. De opener kan heel eenvoudig zijn: 'Mijn naam is Marie Jansen en ik presenteer vandaag mijn onderzoek over de armenzorg in Gent in de zestiende eeuw'. Dit is misschien niet spannend, maar wel helder. Op de website van de Arteveldehogeschool worden ook een aantal tips gegeven voor meer originele openers. Dat kan uiteraard ook bij een presentatie in onze Opleiding, maar vergeet niet dat wij historici zijn. Pluk dus niet zomaar wat van het internet, maar gebruik een treffende historische afbeelding, een passend historisch citaat of een grafiek met historische data (telkens met een correcte duiding of bronvermelding, zie ook verder!). Uiteraard mag je naar de actualiteit verwijzen, maar zorg er dan voor dat je historische vergelijking steek houdt. Een handige tip: leer de eerste zin van jouw betoog uit het hoofd. Zo ben je zeker van een goede start en straal je zelfvertrouwen uit.

Houd rekening met de voorkennis van je publiek over het onderwerp. Jij bent misschien al erg vertrouwd met het onderwerp, maar voor de meeste toehoorders is het allicht nieuwe materie. Niets is zo vervelend dan luisteren naar een relaas zonder afbakening en met allerlei impliciete gedachtesprongen. Neem je publiek stap voor stap mee door je verhaal. Als je twijfelt over het niveau bedenk dan dat een medestudent met dezelfde historische basiskennis, maar zonder kennis van het onderwerp het moet kunnen begrijpen. Helder taalgebruik en duidelijke structuur staan diepgaande analyse niet in de weg!

Hoe ziet een goede PowerPointpresentatie eruit?

Zoals <https://www.arteveldehogeschool.be/studielicht/presentatie/> benadrukt, blinkt een goede powerpointpresentatie uit in eenvoud. Ze dient enkel ter ondersteuning van jouw betoog. Zet dus niet teveel tekst op een slide. Gebruik speciale lettertypes en animaties met mate. Je kan de huisstijl van de Universiteit Gent gebruiken, maar ook een andere – eenvoudige – achtergrond uit het aanbod van PowerPoint. Gebruik zeker ook een lettertype dat voldoende groot is (ca. 20 punten lettergrootte), aangezien de schermen in sommige leslokalen nogal klein uitvallen.

De presentatiesoftware Prezi (www.prezi.com) is een stuk dynamischer en kan als voordeel hebben dat jouw presentatie online wordt opgeslagen en aangeboden. Weeg echter vooraf goed af of Prezi een meerwaarde biedt ten opzichte van PowerPoint. Prezi is verdienstelijk als je bijvoorbeeld wil

inzoomen op verschillende details van een afbeelding of een kaart, of als je een netwerk van mensen of resultaten wilt visualiseren. Maar in een strikt lineair betoog maakt een Prezi vooral zeeziek en voegt het weinig inhoudelijke dynamiek toe.

Powerpoint en Prezi zijn bij uitstek visuele media. Afbeeldingen, kaarten, tabellen en grafieken worden zeer gewaardeerd. Zorg dat ze van goede kwaliteit en goed leesbaar zijn. Voor afbeeldingen kan je tegenwoordig terecht in Wikimedia Commons, dat heel wat historisch materiaal (iconografie, foto's...) bevat dat onder bepaalde voorwaarden vrij is van copyright. Rechtenvrije eigentijdse foto's vind je op www.flickr.com/commons. Ook via Google kan je specifiek zoeken op afbeeldingen en je resultaten verfijnen op basis van grootte, kleur en copyright.¹⁵ Ook *digital libraries* zoals Europeana en Gallica bieden heel wat materiaal aan met dezelfde zoekopties. Heel belangrijk is een goede verantwoording van het gebruikte materiaal. Dat betekent:

- Dat je afbeeldingen goed situeert. Geef bij een schilderij steeds de naam van de schilder, titel en jaartal (en eventueel het museum waar het zich nu bevindt). Ook foto's situeer je door een titel en een datum te geven (en eventueel de naam van de fotograaf). Voor historisch kaartenmateriaal geldt dezelfde regel.
- Dat je ook tabellen en grafieken goed situeert. Geef een ondertitel die duidelijk de informatie in de tabel of grafiek omschrijft. Als je de tabel of grafiek niet zelf hebt gemaakt, geef je ook de literatuurreferentie (bijvoorbeeld via het systeem van de verkorte titel, waarbij je de volledige referentie in de bibliografie opneemt).

We moedigen het absoluut aan om historische citaten te gebruiken. Opnieuw huldigen we dezelfde regel: maak duidelijk aan welke primaire of secundaire bron je jouw citaat hebt ontleend. Dat wil zeggen: als je zelf een primaire bron zoals een archiefstuk of een handschrift hebt geconsulteerd, geef dan een correcte bronverwijzing. Haal je jouw citaat uit de literatuur, situeer dan het citaat en geef de correcte literatuurverwijzing. Citeer zoveel mogelijk in de originele taal. Kijk ook altijd goed na of de transcriptie correct is. Docenten beschouwen dat immers als een onderdeel van jouw historisch vakmanschap.

Een voorbeeld:

Een primaire bron die je zelf hebt geconsulteerd:

"Item, in dit jaer ·XV^c·LXIII· hevet den meesten ende cautsten winter ende vurst gheweest, dan hier te lande in ·LIII· jaren gheweest es."

Bron: Joos vander Stoct, *Memorieboek van Gent*, 16de eeuw (Universiteitsbibliotheek, Gent, *Handschriften*, ms. 2337), 170v.

Een primaire bron die je via de literatuur hebt geconsulteerd:

"Item, in dit jaer ·XV^c·LXIII· hevet den meesten ende cautsten winter ende vurst gheweest, dan hier te lande in ·LIII· jaren gheweest es."

¹⁵ Informatie over de verschillende soorten copyright vind je via <http://www.creativecommons.org/licenses>.

Bron: Joos vander Stocht, *Memorieboek van Gent, 16de eeuw* (Anne-Laure Van Bruaene, *De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn (14de tot 16de eeuw)* (Gent: Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 1998), 239).¹⁶

Hoe kort jouw presentatie ook is, op de (voor)laatste slide verwachten we een overzicht van de gebruikte bronnen en literatuur. Deze referenties dienen uiteraard volledig te zijn en worden genoteerd volgens de regels van de Stijlgids.

Welke houding neem ik aan?

Ook hier is de regel: oefening baart kunst. Bijna iedereen heeft de neiging te snel te spreken, dus let daar zeker op. Praat rustig en duidelijk. Kijk niet alleen naar de docent, maar ook naar je medestudenten. Zij vormen immers het publiek.

Hoe sluit ik af op een goede manier?

Studenten geven vaak enthousiaste presentaties, maar vergeten vooraf een afsluiter te bedenken. Ze stoppen abrupt, kijken verlegen rond en zeggen dan: 'Euh..., da was 't'. Vermijd dit door ook vooraf aan een passend slot te denken. Dit kan heel eenvoudig zijn: 'Bedankt voor jullie aandacht' en 'Hebben jullie nog vragen?'. Natuurlijk mag je ook een spannendere uitsmijter bedenken, maar maak er geen klucht van. Het kan handig zijn een laatste slide te maken met 'Bedankt!', 'Vragen?' en een passende afbeelding.

Hoe ga ik om met zenuwen tijdens een presentatie?

Zoals gezegd is bijna iedereen zenuwachtig vooraf. Als je dat beseft, zal je spreekangst vanzelf al minderen. Ook sta je voor een welwillend publiek: de docent is geïnteresseerd in jouw onderzoek en je medestudenten zullen je zeker niet afvallen. Als je goed voorbereid bent, kan er eigenlijk weinig fout gaan. Als je echt veel last hebt van zenuwen, vraag dan om als eerste of tweede aan bod te mogen komen. Zo ben je snel verlost van de opdracht en kan je rustiger de presentaties van de anderen volgen.

Waarom storen docenten zich tijdens een mondelinge presentatie van een student?

Slordigheid is het belangrijkste struikelblok. Dat wil zeggen een slordig gesproken taal, maar ook slordige slides. Slides met vele tikfouten en een onverzorgde lay-out wekken (terecht of onterecht) de indruk dat je de vorige nacht snel iets in elkaar hebt geflanst. Let daar dus op! Overloop je slides vooraf eens met enkel aandacht voor de vormelijke aspecten. Ook PowerPoint heeft een spellingscorrector!

¹⁶ Voor de literatuurverwijzing kan je eventueel ook de verkorte voetnoot gebruiken, op voorwaarde uiteraard dat de volledige referentie in jouw bibliografie is opgenomen.

Timing is ook heel belangrijk. Zoals gezegd is dat een kwestie van oefening. Vaak heb je maar vijf à tien minuten spreektijd en die tijd is zo voorbij.

Docenten vinden het fijn als je enthousiasme voor je onderwerp uitstraalt. Je moet niet de meest vlotte spreker zijn, een beetje passie vinden we veel belangrijker. We vinden het bovendien belangrijk dat ook het publiek van medestudenten participeert door vragen te stellen. Domme vragen bestaan niet!

Feedback

Na een presentatie krijg je meestal een korte feedback, zowel op de inhoud als op de vorm. Vergeet niet dat we samen in een leersituatie zitten en dat die feedback altijd bedoeld is om bij te leren, zowel door de spreker(s) als door de toehoorders. Uiteraard kan je achteraf altijd een meer uitgebreide feedback vragen aan de docent.